

KERESZTÉNY MAGVETŐ

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK :

PÉTERFI DÉNES ÉS KOVÁCS JÁNOS.

FŐMUNKATÁRSÁK :

KANYARÓ FERENCZ, DR. GÁL KELEMEN, GÁLFI LŐRINCZ.

XXXIV. KÖTET.

KOLOZSVÁR,

AJTAI K. ALBERT MAGYAR POLGÁR KÖNYVNYOMDÁJA

1899.

TARTALOM.

I. Egyházi dolgozatok.

Judás árulása. (Urvasorai beszéd.) PÉTERFI DÉNES.	107
A kijelentés forrásai. (Egyh. beszéd.) JÓZSAN MIKLÓS.	216

II. Hittaniak, bölcselmiek.

Visszatérés az evangelium egyszerűségéhez. (Francziából.) FERENCZ JÓZSEF.	1
Az unitarizmus, mint positiv vallásrendszer. LŐFI ÖDÖN.	13
Brassai, mint philosophus. DR. GÁL KELEMEN.	32, 85
Gyöngymondatok. (Ujkori íróktól.) Gyűjtötte: KISS MIHÁLY. 51, 172, 347	
Gondolatok. BÁRÓ PETRICHEVICH HORVÁTH KÁLMÁN. 53, 112, 234, 283	
A keresztény hierarchiáról Masudi szerint. GRÓF KUUN GÉZA.	65
Praedestinatio és néphit. VÁRI ALBERT.	70
Krisztus, a ki megmarad és a Krisztusok, kik eltűnnek. FERENCZ JÓZSEF.	121
A hit virágai. Imák nők számára. XXII—XXXIII. RÉDIGER GÉZA.	147, 209, 319
A megigazulás. I. II. DEÉSY MIHÁLY.	181, 247
Hinduizmus vagy kereszténység? PÉTERFI DÉNES.	293
Liberalis és orthodox irányzatok az angol vallásos életben. LŐFI ÖDÖN.	302
Szentábrahámí könyvéből. Ford. DERZSI KÁROLY.	310
A megigazulás. III. DEÉSY MIHÁLY.	322

III. Nevelés és oktatásügyiek.

Gymnasium Tordán	58
A művészeti oktatás kérdése a középiskolában.	58
A vallás és közokt.-ügyi tárca költségvetése. (G. K.)	117

A gymnasiumi és reáliskolai revideált tanterv. (G. K.) . . .	176
A londoni tanítónő nevelőintézet.	240
Debreczeni diákok az unitárius kollegiumban. KANYARÓ F. . .	241
Tanügyi Szemle. G. K.	341

IV. Életiratok, történelmiek.

Szellemünk képviselői a millenium századában. KÖVÁRY LÁSZLÓ.	20, 76, 131, 143
Az első székely iskolamester emléke. KANYARÓ FERENCZ. . .	156
Hajós János. (Nekrológ.) PÉTERFI DÉNES.	171
A Berde Mózsa-alapítvány életbelépése. PÉTERFI DÉNES. . . .	245
Mikor lett János Zsigmond unitáriussá? KANYARÓ FERENCZ. . .	258
Dávid Ferencz családja. KANYARÓ FERENCZ.	330
Egyh. tört. adatok:	
CXXXVIII. II. Rákóczy György adományozása Vargyasi Daniel	
Jánosnak. Közli: DR. VASS MIKLÓS.	334
CXXXIX. Suki Susánna szomorú jelentése férje Szentiványi Zsig-	
mond haláláról. Közli: PÁLFFY GYÖRGY.	335
CXL. Bözödjfalvi id. Kovács Péter levele. Közli PÁLFFY GYÖRGY	336
A pókai sárosiakról. KELEMEN LAJOS.	338

V. Egyházi élet.

Püspöki évi jelentés a székelykeresztúri zsinatnak. FERENCZ JÓZSEF.	223
A székelykeresztúri zsinat. (t.)	263

VI. Vegyesek.

Párisi levél. CHARRUAUD.	44, 109, 163, 276, 344
Amerikai levelek.	169
Irodalmi értesítő.	115, 173, 287, 349

VII. Aranykönyv.

Az „ezredéves emlékalapra“ tett kegyes adományok. 63, 120, 180, 291, 355. Adakozás a kolozsvári unitárius templom belső szépítésére. 120, 180, 244, 292. Adakozások a Sepsi-Szt.-Györgyön építendő unitárius templom alapra. 64, 244, 355. Ajándék a vargyasi unitarius egyh. községnek. 180. Ajándék a marosvásárhelyi egyh. községnek. 292. Gyűjtés a Maros-Járásban építendő imaházra. 292. Alapítvány a nagyajtai egyh. községnek. 355.

VIII. Különfélék.

Szász Domokos. Özv. Gróf Korniss Zsigmondné. 53. XIII. Leo pápa. A pápaság. 54. Átöröklés. Olaszországban. Az amerikai unitariusok. 55. Statistika. Russel Martineau. 56. Geyza József emlékezete. Szilágyi Sándor. 57. Tanárok gyűlése. Az iskola szeretete. 60. Tudori szigorlat. Kókai Lajos. 62. Az erdélyi ev. ref. egyházkerület. Spears Róbert. 116. Katholikus amerikanizmus. 118. John James Tayler leánya. 119. Főt. Ferencz József püspök. 174. Oroszországban. 175. A materializmus apostola. 177. Férfiak és nők mivelődés utjai. 178. Pályázati hird. 179. Van Ness. Kőváry László. 239. Az unitariusok az universalistákkal. 240. India. 241. Értesítők. 242. A budapesti unitárius egyh. község. 288. Az unitarizmus jelentősége. Iskolaépítés. Az angol unitáriusok theol akadémiaja. 289. Statistika. Darkó Sándor. 290. Vallási tüntetés Mária kegy-képpel. 291. Az új egyházi törvények. Van Ness és a molokánok. 351. Toroczkó. A gömöri ev. ref. egyházmegye. Az amerikai unitáriusok. 352. Az unitáriusok és universalisták együttműködése. A poroszországi prot. egyházak. Az unitáriusok Japán rómájában. 353. Jelek. 354.

Gyászhirek: 62. 119, 179, 243, 291, 354.

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXIV. évf.

1899. Január—Február.

1-ső füzet.

Visszatérés az evangélium egyszerűségéhez.¹

Jöjjetek én hozzám mindnyájan, kik megfáradtatok és megterhelgettetek és én megnyugtatlak titeket. Vegyétek fel az én igámat és tanuljátok meg tőlem, hogy én szelid és alázatos szívű vagyok és találtok nyugodalmat a ti lelkeiteknek. Mert az én igám gyönyörűsége és az én terhem könnyű. Máté VI. 28—30.

Ugy látszik, hogy a lelki dolgokat és a vallást illetőleg a közfelfogásban jelenleg egy forduló ponthoz jutottunk. A hit erkölesi erejének kicsinyítése, a vallásnak, mint az emberiség életét termékenyítő egyik tényezőnek számba nem vétele helyett ezek iránt kedvezőbb nézetek kezdenek nyilvánulni. Az emberek felismerték, hogy az emberi természetnek ez a vallási tehetsége, a melyet a positivismus halottnak hirdetett, mivel több kiváló egyénnél számos ok miatt, a melyeket itt bonczkés alá venni nem akarunk, megszünt működni — felismerték, mondom, hogy ez a vallási tehetség ép oly élénk, mint volt valaha; észre vették, hogy egy egyházat vagy papságot a theokratikus vagy klerikalis igényekért megtámadni, ez nem a lélek vallásos szükségleteinek megsemmisítése, a melyeket ez az egyház vagy ez a papság elkoptathat ugyan, de nem azok teremtik; a tapasztalásból rájőnek arra, hogy a vallásos hit egy első rendű erkölesi erő és hogy az egyeseknek szintugy, mint a társadalomnak nevelése, nem foszthatja meg magát büntetlenül attól az éltető nedvtől, a melyet az önt az ember lelkiismeretébe. Igazolva látjuk itt is a váltógazdaságnak azt a törvényét, a melyről az egész történelem bizonyosságot tesz és a melyet korábban már volt alkalmam jelezni.

Teljes joggal remélhetjük tehát, hogy ennek a száznak a vége és a jövő XX-ik százának kezdete a vallásos megújulásnak egy

¹ Jean Reville „Paroles d'un libre Croquant“ ezimű Párisban 1898-ban megjelent beszédeiből. L. Ker. Magvető XXXIII. évf. 3-ik füz. F. J.

korszaka lesz. De mi lesz ez a megújulás? Mi lesz ez a vallás? Egyszerűen visszatérés lesz-e az a multhoz? A bűnbánók újabb meghajlása a hagyományos egyház járma alá? Avagy egy új álláspontot fog jelenteni a kereszténység fejlődésében és társadalmunk vallásos életének előmozdításában fog végződni? Azok a tünetek, a melyeket jelenleg szemlélünk, két feleletre jogosítanak. Azon nagy számban levők között, a kik megszűntek a vallást az emberi haladás ellenségének tartani és a kik újból elsmerik a léleknek vallásos szükségleteit, igen különböző felfogással találkozunk; egy részök egyszerűen visszatér hagyományos egyházához, azaz, tekintettel honfitársaink nagy számára, a római catholicismushoz — a nélkül, hogy az iránt lelkesednének, mivel nem ismeretlenek előttük annak tévedései és fogyatkozásai és a mi még rosszabb, mivel nincs bátorságuk más felé fordulni, mivel csak ott hiszik feltalálni vallásos szükségleteiknek a tapasztalat által biztosított kielégíthetőségét, mivel mindent összefoglalva, azon különböző szolgaság között, a melyeket a különböző hagyományos egyházak nyújtanak számukra, a római egyház az, a mely a legtöbb tekintélyt és a legnagyobb fönséget képviseli. Mások ellenben tartózkodnak ettől a terhes igától, nem tudják arra határozni magokat, hogy a papság zsarnokságának alája vessék magokat, de nem akarják magokra vonni a theologusok haragját. Mivel a tapasztalat kétségbevonhatlanul azt mutatja, hogy az emberek ezen osztályához tartozók közül, azon kevesek közül is, a kik a protestáns egyházakban keresnek menedéket, a legtanultabb és leghatározottabbak között is alig egy-kettő bir azzal a képességgel, hogy felismerje, hogy a protestantismus a reformáció elvei szerint, semmi nemü szolgálatot nem kíván, hogy azokat csak az egyházi rendszabályok szülték. A legnagyobb rész a kibékíthetetlenek közül egyebütt keresi a maga vallásos szükségleteinek kielégíthetőségét, részint valamely humanitárius mysticismusban, vagy a budhizmusnak a mi társadalmunkhoz leendő alkalmazásában, a melynek a történelem szintugy, mint a jó izlés ellentmond.

Mi lesz hát a jövő? Nagyon merész lenne az, a ki azt igényelné magának, hogy azt meg tudja most mondani. Valószínűleg a jónak és rosznak, a vallásos haladásnak és babonának egy vegyülméke, mint a mult volt. Hiába való dolog e felett okoskodni. Jobb lesz ennél azt fürkészni, hogy a jelen viszonyok között mi a feladata azoknak a keresztényeknek, a kik az újkori szellem szabadságát az evangéliumi hittel egyesítik és hogy mi módon fordíthatjuk hasz-

nunkra a jelen állapotokat, a mit mi is megtenni akarunk, hogy magunknak a lehető legtöbb követőt megnyerjünk, nem egy ilyen vagy amolyan egyház hitvallásának, nem egy ilyen vagy amolyan pártnak, hanem az evangelium ügyének, a mely feljebb való minden mi hitvallásunknál, minden mi szertartásunknál, mivel csak az evangeliumban találhatók fel az erkölcsös élet és valódi kegyesség örök ifju és áldásteljes forrásai.

A mi feladatunk? Nagyon könnyű azt megérteni. Vajha Isten annak teljesítésére képesekké tenne! mert ha könnyű is megérteni, teljesítése nehéz, mert mindenek előtt szenvedélyeinken, elfogultságunkon, elménk korlátoltságán kell győzedelmeskednünk. Az evangelium megtanít rá; Jézus maga megmutatja azt tanításával és példájával. A tanítványok ne igényeljék magoknak többet tudni, mint a mester. Hogy az Isten gyermekei az evangelium minden jótéteményét megismerjék, az egyedüli valódi keresztény módszer úgy cselekedni, mint Krisztus cselekedett. Ennek a nemzedéknek, a mely érzi, hogy keblében új vallásos aspiratiók születnek, egyszerűen ismételni kell Jézusnak a galileai néphez intézett felhívását, melyet szintén egy jobb jövő reménye foglalkoztatott: *„Jöjjetek én hozzám mindnyájan, kik megfáradtatok és megterhelettetek és én megnyugasztlak titeket. Vegyétek fel az én igámat, és tanuljátok meg tőlem, hogy én szelid és alázatos szívű vagyok és találtok nyugodalmat a ti lelkeiteknek. Mert az én igám gyönyörűséges és az én terhem könnyű“*. Ez az a felhívás, a mely századokon át hangzott és a mely, legyetek meggyőződve, a kereszténységnek mindig legjobb érve volt; az a felhívás, a mely az evangelium szerinti életet bizonyítja nemcsak a hitvallás, hanem a Jézus Krisztussal való valódi közösségben: *„jöjjetek és lássátok timagatok, minő nyugalmat és vidámságot találtok a Krisztus szerénti életben“*. De, hogy ez a felhívás valóban termékenyítő legyen, nem kell csak a Krisztus szavainak ismétlésére szorítkoznunk, ugyanazon szellemben és ugyanazon módon kell azokat mondanunk, a Jézusnak szelidségével, jóságával és alázatosságával, nem a mi nagyságunk magaslatáról; ne kövesse azokat fenyegetés azokkal szemben, a kik nem fogadják el, vagy a kik másként értik mint mi; nem excommunicálván azokat, a kik nem vetik alá magokat azoknak a föltételeknek, a miket mi jónak látunk megszabni a mi egyházi közösségünkben való részesedésre, hanem egyszerűen és tisztán azzal a bizalommal, hogy az evangelium gyümöleseit senki sem kostonja meg a nélkül, hogy ne érezze azoknak édességét és jótéteményeit.

Nézzétek mily különbség van Jézus felhívása és az ő tanítványaié között, a melyet ezek a különböző egyházakban mindenütt hallatnak az ő nevében. Jézus nem mondja: „jőjjetek hozzám, mivel én a szt. háromság második személye vagyok, öröklétű és egy lényegű az Atyával“. Azt sem mondja: „jőjjetek hozzám, mivel én természetfeletti módon születtem Szűz Máriától“, vagy „mivel én váltság leszek a ti bűneitekért“. Jézus így szól: „vegyétek fel az én igámat, és fogadjátok el az én tanításaimat, mivel én szelid és alázatos szívű vagyok, mivel ti is nyugalmat találtok lelketeknek, mivel az én igám gyönyörűsége és az én terhem könnyű“. Bizonytalán Jézus tudatával bírt annak, hogy ő különös megbízásban részesült menyeyei atyja részéről és hogy az emberiség számára a legfőbb jót, a mit ez óhajthat, az üdvöt hozza. Bizonytalán ő meg volt győződve arról, hogy az isteni mysteriumot jobban ismeri, mint bárki előtte, és ezt világosan meg is mondja egy helyen a Máté evangéliumában, mely megelőzi azt, a melyről mi itt szólunk, bárminő elferdítésen ment is máskülönbén keresztül ez a hely a kereszténység első korszakának hagyományában. Bizonytalán ő tudja, mily nagy az ő hatalma azokon a szerencsétleneken, a kiket meg akar gyógyítani. De nem ezekre támaszkodik, hogy magához hívja az erkölcsi megújulást és az új életet szomjuhozó lelkeket; az ő jóságára, az ő szelidségére az ő alázatosságára hivatkozik, mint azon jókra, a melyeknek becsét önmagok személyesen fogják ismerni, ha Istent vele és hozzá hasonlóan, ha felebarátaikat úgy szeretik, mint ő szerette.

Ime, mit kell tudnunk és ime ép ezt nem tudjuk a leggyakrabban. Mindnyájan, vagy csak nem mindnyájan, tartozunk bármely felekezethez, mi a mi tantételeinket, a mi orthodox vagy eretnek dogmáinkat Krisztusról akarjuk terjeszteni a helyett, hogy a Jézus evangéliumának terjesztésére szoritkoznánk. Mi így szólunk: hisztek-e a misében vagy hisztek-e a csodákban? hiszitek-e, hogy Krisztus születése előtt létezett vagy hogy neki hatalma van a bűnöket megbocsátani? Jézus így szól: „jőjjetek hozzám, hasson át az én szellemem, keressétek mindenenek előtt az igazságot, bánjátok meg bűnci-
teket; szerzzetek magatoknak lelki kincseket, ne helyezzétek bizalmatokat az anyagi javakban; jőjjetek, legyetek szelidek, mint én szelid vagyok, alázatosok, mint én alázatos vagyok, jók, mint én jó vagyok; jőjjetek, helyezzétek minden bizalmatokat Istenben, szeressetek. Erről ismernek meg, hogy az én tanítványaim vagytok. Ez minden. Minden, még az ember fia elleni káromlás is megbocsáttatik; de a lélek elleni bűn nem bocsáttatik meg“.

Hogy így prédikált Jézus, ez nyilván kitűnik a synoptikus evangéliumokból, a hol beszédeinek népies és hiteles hagyományait feltaláljuk, menten még azoktól a theologiai böleselkedésektől, a melyekbe azokat az új testamentum más írói felöltöztették. Hogy az ilyen prédikáció kedves és bámulatosan egyszerű, senki sem fogja tagadni. Tényleg azonban igen is egyszerűnek látszik a mi értelmünkre nézve, a mely százados nevelés által ahhoz lett szoktatva, hogy a vallás egy sereg nehezen érthető tantételtől vagy büvös szertartásból áll. Hogy bele találjuk magunkat ebbe az egyszerű evangéliumba, mennyi küzdelmünkbe kerül lehámozni mind azt a sok czafrangot, a melyet arra a későbbi ker. századok aggattak. Pedig a földolog nem az, hogy elfogadjuk-e ezt vagy azt a tantételt Krisztus természetéről, hogy ez által egy értelemben legyünk a niceai concilium atyáival a IV. században, vagy a chalcedoni concilium atyáival az V. században; azt sem, hogy elfogadjuk-e azokat a tudós fejtegetéseket Krisztusnak a földön megjelenése előtti léte módjáról, vagy a földön lett megjelenésére vonatkozó anyagi viszonyairól; még azt sem, hogy a helyettes elégtételről való tantesszük-e a magunkévá, a mint azt szent Anselm tanította a XI. században, vagy a szellemi megváltást, a mint ezt a görög egyház atyái tanították. A Jézus evangéliumában ezekből egyetlen egy tantétel sincs meg. Ujra és újra elolvashatjátok, de nem fogjátok egyiket is megtalálni. Ezek csak miadmegannyi metaphysikai szemlélődések, a nagy gondolkozók által kitalálva, hogy a Jézus Krisztus személyét kimagyarazzák. Becsök bizonyára meg van és nem lenne helyes dolog azokat rohamosan elvetni a nélkül, hogy bennök mélyebb értelmet ne keressünk. De ez jelenleg nem tartoztathat fel minket. A földolog tudni azt, hogy Jézus maga ezeket a tantételeket nem ismerte, nem tartotta azokat szükségeseznek az emberiség erkölesi megújhdására, sem az üdvösségre, és hogy következőleg mi rossz uton járunk, mikor azt mondjuk, hogy az evangéliumban való részvétel mindezeknek a tantételeknek az elfogadásától függ. A mi fontos és egyedül fontos, hogy legyen hitünk az evangéliumban, hogy a magunkévá tegyük Jézusnak abból kisugárzó életét s elmélyedjünk abba annyira, hogy ő éljen bennünk, hogy kövessük inkább Jézust, mint a doktorokat, a kik az ő személye nagy munkája felett értekezéseket tartottak. Akkor, ha még oly téves felfogások lenne is az ő természetéről, akkor még ha nem részesítenétek is őt semminemű isteni tiszteletben, minőt a keresztények

rendesen neki megadnak; igen — nem habozom kimondani — hogy akkor, még ha soha semmit sem hallottatok is a Krisztusról, ha csak egy kis szikrája is meg van bennetek az evangelium szellemének, és ha sziveteken fekszik ahhoz alkalmazni életeteket, közelebb vagytok hozzá s méltóbb tanítványai vagytok, mintha kátétokat könyv nélkül az utolsó betűig tudjátok, de a Krisztus szelleme nem hevíti sziveteket.

Ez nem lehetséges, mondhatják. Hogyan sajátíthatja el az ember a Krisztus szellemét, mielőtt nem tudja meg, ki ez a Krisztus, honnan jött, miben áll méltósága, mi az ő természetének mysteriuma? Lehetséges-e, hogy az ember hozzá menjen a nélkül, hogy ismerné? Felelettemmel arra szoritkozhatnám, hogy újólág hivatkozam, mennyire különbözött a keresztények nézete ezek felett a nagy kérdések felett, a nélkül, hogy ez által kevésbé hívek lettek volna mesterökhöz. A szt. Pál tana nem az, a mi szt. Jánosé; lehetetlen mindkettőt egyszerre elfogadni. Ezért szt. Pál és szt. János közül egyik vagy másik kevésbé volt-e teljesen hiv tanítványa Krisztusnak? A keleti és nyugati keresztények a theologia sok fontos pontjára nézve nem értettek egyet: ki merészelné ezért azt mondani, hogy nem voltak közöttük ugy az egyik, mint a másik részen igaz keresztény hitű emberek? Mindnyájan hallottatok azokról az ellentétekről, a melyek hosszú időn át elkülönítették a lutheranusokat és kálvinistákat. Azt hiszitek-e, hogy nem voltak kegyes, igazán keresztényi lelkek a lutheránusok között, szintugy mint a kálvinisták között az általok vallott különböző tantételek mellett is?

De többet mondok. Maga az eszme, hogy egy lénynek metaphysikai természetét kell megismerni, hogy alávéssük magunkat befolyásának, teljesen téves. Ugyanis, hiszitek-e azt, hogy az emberek nagy tömege, a maga kevés műveltségével s minden esetre járatlan a bölcelem magasan járó vizsgálódásaiban, megérti a hagyományos nézetnek az Isten és a Krisztus természete feletti homályos meghatározásokat. Még a ki meglehetősen jártas ezekben, hogy megértse ezen tantételeket, kénytelen megvallani, hogy a hozzánk hasonlók legnagyobb részére nézve nem egyebek azok szavaknál, pusztá szavaknál, minden határozott jelentés nélkül. És hogy áll a dolog a tanultabbakra nézve? Mi tevősek lennének a legtanultabbak is közöttük, ha egy teljesen kimerítő tantételre lenne szükségök azon lényeket illetőleg, a kikhez lelkök egész melegével vonzódnak? Nemde szeretitek az Istent? Elismeritek, hogy legszentebb köteles-

segetek az ő szent akaratja szerint élni és a valódi kegyességnek nines biztosabb ismertető jegye, mint az Istennek teljes lényükből, minden erőnkéből való szeretete. Tudjátok-e mi az Isten? Alkothattok-e magatoknak fogalmat az ő természetéről, a világra való befolyása módjáról? Bizonyynal nem. Csak a szavakkal játszdokt, ha ezt képzelitek. Az Isten természetének megismerése teljesen kívül esik a mi értelmünk határain. Többet mondok: szeretitek édes atyákat és édes anyákat; tudjátok mind azt, a mivel nekik tartoztok: készek vagytok rá, hogy intéseiket kövessétek és tanácsaikat a magatokéivá tegyétek. Következik-e ebből, hogy tudjátok azt is, mik voltak ők, mielőtt e földön létezni kezdetek, vagy hogy minő az ők lelkők alkotása és hogy minő viszonyban áll szellemi lényök a teremővel? Tudjátok a tapasztalatból, hogy mivel tartoztok tanítóitoknak, a ki titeket oktatót, barátotoknak, a ki jó indulatával vétektől megmentett, a lángésznek, a ki gondolatainak magas röpte vagy lelkének ihletése által a természetes közepszerűségeen felül emelt az önérdek nélküli lelkesedés tiszta derűben tündöklő regioiba. Ezek a szellemi érintkezések kevésbbé mélyek és jótékony hatásuak-e azért, mivel egyik léleknek a másikra való hatását megmagyarázni nem lehet, meg mivel soha egy ember sem tudta a lángész eredetének természetét megfejteni?

Bizonyára nem. Miért lenne tehát másként a dolog a mikor a Krisztusról van szó? Semmi sem természetesebb, minthogy az ő hasonlithatlan nagyságának rendkívüli mysteriuma minden idők bölcsészeit és hittúdsait kísértette. De semmi sem tévesebb annál, minthogy ennek a mysteriumnak a megfejítése elválthatlan a keresztényi elhivatástól és ennél semmi sem ellenkezik inkább a Jézus evangéliumi tanításaival.

Szellemi testvéreim! legyenek bármilyenek a ti tantételeitek Krisztusról és Istenről, tanultátok legyen azokat bármiként: legyetek meggyőződve, hogy ezek a tantételek másodrendűek a végre, hogy Krisztussal és Istennel szivből egyesüljete, hogy bennök életet keressetek magatoknak, hogy az isteni fönséget a maga teljességében megismerjétek, hogy meggyőződést szerezsetek magatoknak arról, hogy a legfőbb szellem bölcsesége felette áll a miénknek, egy szóval, hogy kegyesek legyetek és hogy Istent önmagában s mindazokban, melyekben magát kijelenti, szeressétek.

Ti, katolikus testvéreim, a mise-áldozatban, a melyet papjaitok mindennap felmutatnak az oltáron, Krisztust ott találjátok.

Én úgy vélem, hogy a ti tantételek erről teljesen ellenkezik az evangéliummal és ellenkezik — engedjétek meg nyíltan kimondanom — a józan észszel és a jó izléssel. Én nem tudom megérteni, hogyan fogadjátok el ti azt, hogy az ostya és egy kis bor a Krisztus testévé és vérévé változik át egy néhány latin szónak büvös hatása által. De ha ti ezen misében való részvételtekben az evangélium Krisztusával való közösüléseket találjátok, ha ti ezt nem a másképpen gondolkozók iránti türelmetlenséggel, hanem azzal a szellemmel gyakoroljátok, a mely a Kálváriai áldozatról a világot beragyogja, mit nekem a ti hamis tanotok, mihelyt tudom, hogy az rátok nézve a Krisztus szelleme elsajátításának eszköze, mihelyt tudom, hogy ti azért jöttök Krisztushoz, hogy az ő igáját hordozzátok és mint ő, szelid és aláztos szivüek legyetek. Testvéreim, ekkor az ő tanítványai vagytok.

Ti, kálvinista testvéreim, ti hiszitek a helyettes elégtétel tanát. Ti meg vagytok győződve, hogy üdvözüléstökre mindenek előtt szükséges hinni azt, hogy Krisztusnak kínos halált kellett szenvednie, hogy ártatlan vére kiengesztelje Istent az emberek büneiért s az ő igazsága nekik betudassék. Én nem osztom a ti tantételeiteket; én azt teljesen ellentétben állónak lenni találom az evangélium szellemével, a mely nekünk a mennyei Atyát kegyelmesnek jelentette ki, a nélkül, hogy azért váltságá legyen szüksége és magához fogadta a tékozló fiút, a nélkül, hogy az első szülött keresztre feszítették. Én nem tudnám szeretni ezt a középkori Istent. De mit nekem a ti tantételek, ha ezzel nem adjátok át magatokat a választott nép ama fennhéjázó gőgjének, a mely a maga kiváltságában felfuvalkodik s igen könnyen a mások megvetésévé fajul, ha ellenkezőleg, azért közeledtek a megváltás ezen Krisztusához, hogy ezzel kimutassátok az emberi gyarlóság iránti lelkiismeretességeket, az Istenben való bizodalmatokat, hogy megalázzátok magatokat, mint a hogy mesterek megalázta magát és hogy mint neki, nektek is szelid és aláztos szivetek van. Testvéreim, az értelem minket elválaszt, de a keresztény élet egyesítheti szivünket.

Ti is, a kik nem láttok Krisztusban egy isteni lényt, a kik őt embernek, prófétának, bölcsnek vagy bárminek tartjátok, mit nekem a ti felfogástok, ha különben úgy járultok hozzá, mint a ki erkölcsi élteteknek ihletője, mint a kiben az istenes élet utolérhetetlen fényben tündökölt, ha különben mind azt elismeritek, a mivel az emberiség neki tartozik és önmagatokban érzitek mindazt a jó-

téteményt, a mit evangéliumának köszönhettek. Sok ut van, a mely a Jézushoz vezet; a földolog, hogy hozzá menjünk. Miért akarnak minket arra kényszeríteni, hogy mindnyájan egy uton haladjunk? Az ut végén mindnyájan találkozhatunk s csak így lehet a valódi hitettség megtalálni.

Különben azokra nézve, a kik elég értelmesek és elég járatosok a böleselmi kérdésekkel foglalkozni, a tantételeket illető különbségek jelentékenyen elenyésznek s egyikök mint másíkok végelemzésben abba a megfjéjthetetlen mysteriumba merülnek el, a melybe ütközünk akkor, a mikor az Örökkévalót, mint mindeneknek végokát fogjuk fel. Akár mint egy ihletett prófétát, akár mint Istentől bocsátott természetfeletti lényt tekintjük Krisztust, eredete nem kevésbé titokszerű marad. Mert tudjuk-e mi azt legkevésbé is, hogy mi tulajdonképpen az ihletés és miként működik az Isten szelleme az emberben? Tekintsük bár az ujjászületést egy isteni megváltás drámájának, a melyet az emberek milliói Jézusnak köszönhetnek, avagy egy oly átalakulásnak, a melyet egy emberi léleknek a másíkra való hatása hoz létre, mindkét esetben meg tudjuk-e mondani azt, hogy egy lélek hogyan hathat a másíkra és hogyan működik Isten a világban? Mind csupa mysteriumok ezek, a melyeket meg nem foghatunk. A kik ezekért a metaphysikai vallásos nehéz kérdésekért egymást a leghevesebben megtámadják és kizárják rendesen azok, a kik azokat a legkevésbé értik és a kiknek értelmi tehetsége nem áll oly magas szinten, mint buzgóóságuk.

Hogy a tantételeknek csak másodrendü értéke van s a földolog a keresztényi, azaz a Krisztus szelleme által ihletett s a vele való egyesülés szerinti élet, ime, ennek a meggyőződésnek a fejlesztésére van nekünk szükségünk mindenek előtt jelen társadalmunkban, hogy megfeleljünk annak a vallásos szükségletnek, a mely után az áhítozik és hogy eleget tegyünk a türelem és szabadság szellemének, a melyet az szerencsésen kivivott. És hozzá tehetem, hogy ezt a kötelességet még inkább szem előtt kell tartania a protestantismusnak, mint a kereszténység bármely más formájának, ha a világra komolyan befolyást akar gyakorolni és valóban ki akarja érdemelni azt a szép nevet, hogy övé az evangéliumi vallás, a mivel dicsekedni szeret. A hitelvi egység a protestantismusban tényleg soha sem valósul meg, mivel az összeférhetetlen azzal a személyiségi elvvel, a mely annak életet adott és a melyben áll nagysága. A katholicismusban magában is a tanbeli egység inkább csak látszó-

lagos, mint valódi. Hány katolikus él és hal meg egyháza kötelekében, a kik hitvallásuk minden tantételét jóhiszeműleg elfogadják a nélkül, hogy tudnák mit jelentenek azok s a nélkül, hogy arra törekednének is. De a katolikus egyház ezt nem igen kívánja, ellenkezőleg, csak azt kívánja, hogy kész legyen binni mindent, a mit a csalatkozhatatatlan egyház tanít a nélkül, hogy annak értelmét keresse. A protestantismus mindig tiltakozott ezen vakhit ellen, a mely a hívőt a papság uralmának szolgáltatja ki, a helyett, hogy arra tanítaná, hogy egyedül Istentől való függését érezze. A protestantismus követőitől személyes hitet követel, az isteni igazságnak öntudatos megismerését és elfogadását s minthogy teljes lehetetlen, hogy ezt az igazságot minden ember ugyanazon módon sajátítsa el, nem levén mindnyájuknak ugyanaz a szellemi képességök, sem ugyanaz a tanulásuk, ebből kikerülhetetlen a protestantismusban a tantételeknek különfélesége. Ime, több mint három százada annak, hogy a protestansok ezt a tanegységet megvalósítani igyekeznek, de távolabb állanak attól, mint valaha.

Mennyivel helyesebb lenne, ha a helyett, hogy erre a megvalósíthatatlan czélra igyekeznének, ha a helyett, hogy hiában való vitatkozásra pazarolnák el legjobb erőiket, a Jézus evangéliumában a keresztyéni közösségnek egy magasabb, vallásosabb és áldásteljesebb fogalmát keresnék. Távol attól, hogy mindenkitől azt kívánják, hogy a mi theológiánkat fogadják el, hogy ebbe a közösségbe lépjenek, távol attól, hogy mi kizárnók magunk közül azokat, a kik nem úgy gondolkoznak, mint mi, magunktól is, másoktól is csak azt kérdezzük: Jézushoz jöttetek-e? megtaláltátok-e a lelki békét és nyugalmat a vele való közösségben? szelid és alázatos szívek lettek-e vele? a magatokévá tettétek-e a szeretet evangéliumának szépségét és hatalmát és az égi Atyában való megingathatlan bizalmat? Ha így van, akkor az ő tanítványai vagytok, bárminő véleményben legyetek különben az ő természetét illetőleg és bármiképpen magyarázzátok is az ő munkáját. Ha nincs így, jöjjetek, nyissátok meg szíveteket annak az isteni harmatnak, a mely Galilea napsugaras halmairól harmatozik és ítéljétek meg ti magatok, hogy nem talál-e abba a ti elkinzott és eltompult lelketek tápláló nedvet, nem találja-e meg abban az élet iránti örömet, az erkölcsi hitet, a mely nemesít és vigasztal, nem találja-e meg a reményt, a mely mindenben, még a halálon is győzedelmeskedett. Mi nem kívánunk tőletek semminemű lemondást: mi csak arra kérünk, hogy tegyetek egy kísérletet.

Legyünk mindnyájan kiki a maga szerény körében az élet emez evangéliumának hirdetői, a mely a helyett, hogy elválasztana, újjá szül. Nem akarom én a hitelvi közönyt hirdetni; nem akarom dicsőíteni azt a népies szólásformát: mindenik vallás egyaránt jó vallás. Ez nem igaz; a nagyszámu különböző vallásoknak végtelenül különböző beceje van, éppen úgy, mint a művészet vagy erköles megszámlálhatatlan nemeinek; a kereszténység számos történeti formái között vannak, a melyek jóval felül állanak a többieknek. Nagyon természetes, hogy mindnyájan ahoz ragaszkodunk, a mely nekünk legjobban tetszik. A mit én állítok, ez az, hogy mindenik vallásban, mindenik keresztény tantételben van valami jó, az igazságnak valamely eleme és a helyett, hogy azt keresnök, hogy mi visszatetsző nekünk a mások hitnézetében, keressük azt, a mi abban jó; a helyett, hogy azzal bajlódjunk, a mi elkülönít, ragadjuk meg azt, a mi egyesít; a helyett, hogy az üdvöt azokba a szemlélődésekbe helyeznök, a melyeket a Krisztus személyéről és munkájáról előnkbe adnak, tehát a theologusok műveibe és az egyházi intézményekbe, fogadjuk el a Jézus evangéliumát, annak legegyszerűb és leghitelesebb formájában, a mennyire csak megismerhetjük.

A mióta keresztény egyház létezik, minden reformot, minden haladást, a melyek annak kebelében megvalósultak, az evangéliumhoz való visszatérés idézett elő, visszahatásként a papság visszaélései, meg a theologusok szörszálhasogatásai ellen, a kik az élet prédikálása helyébe az ók szertartásaikat vagy tantételeiket tették. Ha a kereszténységnek új életerőt kívánunk adni jelenkori társadalmunkban, ha meg akarunk felelni a vallásos érzés azon megújulásiának, a melyet tapasztalunk, nem kell ismét ugyanazon hibába ejtenünk és ugyanazon visszaélésekre utat nyitnunk azok előtt, a kik azoktól már elfordultak. Igyekezzünk ujjolag a Jézus evangéliumának tiszta hajjain evezni, a mint azokat ma, hála érette a történelem és itészet fejlődésének, megismerhetjük, azaz megtisztítva a hozzátoldásoktól. Igyekezzünk Jézussal arra serkenteni a jelenkori társadalmat, hogy Isten lélekben és igazságban imádandó, a mi nem függ semminemü szertartástól, semminemü dogmatikai elmélettől, hanem az ember fiának lelkiismeretéből sugárzik ki, hogy megelevenítse a lelkeket, s teljesen alkalmas arra, hogy keletnek és nyugotnak gyermekeit, az ós kath. egyház kegyes lelkeit és a reform gyermekeit egyesítse, mert az Égi Atyában való ezen erkölesi hit és az emberek közötti ezen szent solidaritás közös elemei a mult

összes keresztény formáinak s azokon alapszik a kereszténység fensőbb rendszere.

Midőn így arra buzdítunk titeket, hogy jöjjetek Jézushoz, hogy az ő saját és nem az ő magyarázóinak tanításait megismerjétek, teljesen meg vagyunk arról győződve, hogy Jézusnak engedelmeskedünk és a Mester által vagyunk ihletve, a ki keblére fogadta a kánai pogánynőt és megbélyegezte a farizeust, a ki felmentette a samaritanust a zsidó megvetés alól és elítélte a dölyfös áldozót. Az ő nevében mondjuk mi: *Jöjjetek én hozzám mindnyájan, kik megfáradtatok és megterhelgettetek és én megnyugasztalak titeket. Vegyétek fel az én igámat és tanuljátok meg tőlem, hogy én szelid és alázatos szívű vagyok és találtok nyugodalmat a ti lelkeiteknek. Mert az én igám gyönyörűsége és az én terhem könnyű.*

(Francziából.)

FERENCZ JÓZSEF.

Az unitarismus, mint positiv vallás-rendszer.

Előre becsátom, hogy az unitarismus hivei alatt azokat értem, a kik az ó- és ujszövetségi tanításokat, Jézus és az apostolok eszméit, vagy bármely más alapra fektetett vallás-rendszer elveit csak a legszabadabb egyéni bírálat után fogadják el a hit zsinórmértékéül; és a kik, továbbá, a külső befolyásokon kívül (mint Krisztus személye pl. és az általa alapított kereszténység) a saját lelkökben intuitive fakadó vallásos érzelmek érvényesülésének is teljesen szabad teret engednek. Nem akarom ezzel az unitarismus teljes meghatározását adni, mert ez nem czélom; csak jelezni kívánom azokat a főbb vonásokat, melyeket, meggyőződésem szerint, az unitarismus magában foglal, s melyeket nagyon sokan és sokszor félremagyaráznak.

Ezek közül különösen ama hagyományos, téves nézeteken alapuló és bizonyos körökben mind e mai napig makaesul fentartott meggyőződés, hogy az unitarismus csupa negatív alapokból fejlődött és majdnem kizárólagosan azokból is él, ma az elfogulatlan bírálat előtt csak lomtárba való, nem használható árucikk, és nem érv; erről meggyőződhetik bárki is, a ki a szabadabban gondolkozó írók műveit komoly tanulmány tárgyává teszi. Mert honnan származik ez a meggyőződés? Legelőször is onnan, hogy e nézet hivei az unitarismus eredetét, fejlődését, tételeit, általában az egész unitarismust, majdnem kizárólagosan a szent háromság tanának megtagadása által teremtett helyzettel szemben ítélik meg; a szentháromságot és a biblia általános isteni tekintélyét egy dolognak tekintvén, azt gondolják, hogy a ki az egyiket nem tudja hitének alapjává tenni, a másik ellen is tiltakozik. Csakhogy ugy a szentháromság, mint a biblia kizárólagos isteni tekintélyének megtagadására, (mely mégsem egészen az unitáriusok hite), oly emberek készítették elő az utat, mint Luther Márton, mikor Jakab apostol levelét „szalmalevélnek“ nevezte; mint Erasmus, mikor a „három vannak, kik bizonytságot tesznek“ helyet nem bibliai eredetűnek bizonyította;

valamint szt. Augustinus és legnagyobb tanítványa Kálvin, midőn a praedestinatio eszméjének kidolgozásával a kereszténységbe a pessimizmus csiráját vitték be; e férfiakat pedig legkevésbé tartják unitáriusoknak más hiten levő egyének. De nemcsak egyes férfiak eszméi és tettei, hanem a nagy reformatio mozgalmi általában, az akkor felszínre hozott és díadalmaskodó elvek, de különösen ez eszmék és elveknek a későbbi időkben bővülése és tisztulása az emberi vallásos öntudatba egészen új tényezőket hoztak, a melyeket figyelmen kívül hagyni nem lehet.

Ez új tényezők közül egyik az, (a mi különben eddig sem volt valami nagyon idegen dolog), hogy a vallásos öntudatnak is éppen oly fokozatosan kell fejlődnie, mint akárcsak a búzaszálnak, mert habár tudjuk, hogy az elvetett kis mag magában foglalja az érettség föltételeit, abból még sem tudunk egy-két hét vagy hónap alatt érett kalászt teremteni. És vajjon mondhatjuk-e ma azt, hogy a kereszténység, mely három alakban, vagyis háromféle változatban ment át a hívők öntudatába, u. m. Jézusnak magának szóbeli előadásában, az ő eszméinek a tanítványok és apostolok által tett értelmezésében, és végül a nagy reformatio nagyon is sokféle színű változataiban, mondhatjuk-e, hogy a kereszténység alapelvei ma tiszta világításban állanak annyi nagy mozgalom és munka után is?

A nagy reformatio, mely lerontotta a pápaság tekintélyét, mely abban az időben a Gondviselés után következő hatalomnak tekintetett, egyszersmind megingatta a tekintély elvét általában minden emberi munkára nézve, és a midőn kényszerítve volt, hogy a biblia egyes részeire is rásüsse az „emberi munka“ bélyegét, megingatta a biblia kizárólagos isteni tekintélyében való hitet is. Természetesen e dolgok nem éppen akkor, nem egyszerre történtek; azok csak később fejlődhettek és pedig ama másik, a reformatio által megindított új tényezőnek vezetése mellett, mely az addig elismert tekintélyek mellé sorakoztatta az egyéni hitet is, a vallásos meggyőződésre nézve. Ez a reformationak a legszebb vívmánya, mert ez tükrözi vissza leginkább azt a szellemet, mely a vallásos öntudat helyes fejlesztésére egyedül illetékes, t. i. a szabad vizsgálódás, a szabad gondolkodás szellemét. Ez alapon fejlődött és ez alap bővítésével fejlődik az unitarizmus, mint vallás-rendszer.

Csakhogya unitarizmus még sem köti magát egészen a reformatio által teremtett viszonyokhoz, mert azokban a vallásos öntudatot vezető minden elv nem jutott kinyilatkoztatásra; és pedig

azért, mert a reformatio minden egyebet alárendelt két nagy főczéljának: Tekintély Istennek és tekintély az isteni eredetű bibliának; és az egyén bírálatát is oda regulázta, hogy az egyénnek van ugyan joga a bírálatra, de csak annyiban, a mennyiben nem jön ellentétbe a bibliával. Szükséges volt aztán egészen új magyarázatokat fűzni a bibliai iratokhoz is, mert tudvalevőleg azok között is van ellentét szép számmal; de midőn emez új és nagyon sokféle magyarázatok megindultak, midőn a szentíráshoz megkivántató hit feltétele mellett a benne foglaltak értelmezése is megengedett, akkor egyszersmind elismertetett az is, hogy az isteni eredetűek mellett van benne emberi munka is, mert az Isten ellentétes, ellentmondó dolgokat nem ad életirányul az embereknek. Ez és ehhez hasonló szellem vezette be a vallásos öntudat fejlesztésébe a hit mellé ama másik eszközt, a józan ész, az értelem bírálatát is, mely az unitarizmusnak szintén egyik alapelve. Ez a szellem vezeti vissza leginkább a reformatio művét az őskereszténységben letett alapelvekhez; és a mennyiben eme nagy mozgalom vívmányai pozitív alapon állanak, ugyanazon arányban áll pozitív alapon az unitarizmus egyik fő elve is.

Hogy az unitarizmusban van negatio, nem tagadja senki, csak hogy ama negatiok nem szolgálnak semiféle alapul a vallásos érzésre nézve; azok nem az unitarizmusból nőttek ki, hanem a külső körülmények befolyása alatt állottak elő; és a midőn az unitarizmus e külső befolyások ellen a negatioval is küzd, másfelől saját létjogosultságának igazolására pozitív tanokat is emel. Továbbá e negatiok megvagy elítélésénél nem relativ helyzeteket kell figyelembe venni, azokat nemesak *egy* történelmi mozzanat viszonyaihoz kell mérni, nemesak *egy*, eddig sem józan ész, sem hit által teljesen be nem igazolt tantétellel szembeállítva helyteleníteni, hanem a szerint, hogy mennyiben, vagy egyáltalában járulnak-e hozzá az egyéni vallásos öntudat tisztulásához; és az unitarizmusban van annyi pozitív alap, a mennyi erre nézve elegendő biztosítékot nyújt.

Az unitarizmus az eddig elismert működési térnél tágasabbat tűzött ki maga elébe, midőn a külső tekintélyek fölött elsőséget adott a benső tekintélynek, elismervén azonban mindkettő szükségességét a vallásos öntudat ébrentartására. A biblia kizárólagos isteni ihletésében való hit el nem fogadása pl. nem esupa negatio, mint a melyet támogatni, bizonyítani nem lehetne. Mert az isteni ihletés az értelem bírálatának világánál nem mint egy teljesen külön tényező,

hanem mint az emberi öntudattól elválaszthatatlan erő, jelenik meg. Ez a bíráló, továbbá, nem látja a biblia korszaka után keletkezett szentháromság tanában ama *Jézusi elvet*, melyet ő az isteni egység megoszthatatlanságában, az Isten láthatatlanságában fejezett ki; nem látja a praedestinatióban, a kiválasztásban, vagy nevezük és értelmezzük azt bármiképpen, ama *Jézusi elvet*, mely az Isten jóságában, részrehajlatlanságában rejlik; nem látja a „csodákban“ a természet örök rendjét, és nem látja különösen akkor, ha mindezek titkoknak neveztetnek. Ez a bíráló nem lát az egész kereszténységben, vagy bármely más hitrendszerben egy teljesen bevégzett, hanem csak *bevégzendő* dolgot, melynek kifejtésére, czéljainak elérésére még igen sok új tényezőnek kell hozzájárulnia.

És honnan állhatnak elő ez új tényezők? Ha a kereszténység pl. teljesen bevégzett tény, akkor ilyenekre szükség nincs; de a kereszténység tanai sokféle értelmezést engednek meg, és ez értelmezések összhangba hozatala csak úgy lehetséges, ha az addig sikertelennek mutatkozó eszközök mellé, vagy helyébe újabbakat is fölveszünk és a mennyiben ez új eszközök sikereseknek találtatnak, annyiban bővül vallásos öntudatunk. Midőn például a hit, csupán külső tekintélyekre támaszkodva, nem veszi tekintetbe a nagy űrt, mely egy történelmi mozzanatot a más korok öntudatától elválaszt, segítségére jön az egyéni öntudat bírálata és cselekszik a benső tekintély elvei szerint; e benső tekintély pozitívabb, mint bármely más, mely kívülről jön, mert az a vallásos érzésre, az öntudatra közvetlenül hat, midőn a bensőben működő isteni akarattól kéri tanácsait. A benső tekintély a hit alapjain nyugszik, kinyilatkoztatója pedig az értelem, mindkettő Istennek egyenlő erejű adománya lévén, így együttesen hozzák elő a vallásos öntudatot bővítő új tényezőket.

Elsőbbséget adhatunk azonban a hitnek annyiban, a mennyiben az a kezdeményező elem, az intuitive működő eszköz, és a mennyiben az egyenesen bírja önmagában az Istent megközelíthető viszony föltételét: a szeretet érzését; de az értelmi tehetséget mégsem lehet alárendelnünk a hitnek, mert az habár a hit által megkezdett alapokon dolgozik, választhat új alapokat, változtathat irányt munkája folyamatában. Az unitarismus ezért meghatározott formulákhoz csakis az értelem által kinyilatkoztatott elvek szerint ragaszkodik, a kezdeményező hit azonban mutathat ki új irányt és így a vallásos öntudat mindig készen áll újabb és újabb igazságok befogadására. A hit előre mutat, sejt, a tudás pedig segít, erősít okadatolásával;

még azonban egyik sem érte el ama végső magaslatot, melyen a másíknak segítő kezét visszautasíthatnók, s ezért kell mind a kettőben egyenlően biznunk.

Az értelem, a tudás bírálatának bevonása a vallásos öntudatba, szükséges továbbá azért, mert csakis annak gyakorlása biztosítja az ember legszebb kincsét — az egyéni szabad akaratot; és a szabad akarat bírása épp oly szükséges az üdvözülhetésre nézve, mint a hit, mert az az egyetlen eszköz, mely az embert, mint felelősséggel bíró erkölcsi lényt állítja szembe Istennel. A hit dolga az, hogy a külső vagy belső tényezők által nyújtott isteni törvényeket elfogadja; tovább már az akarat működik és e törvényeket alkalmazza vagy nem, és a szerint, a mint cselekszik, jut ellenkezésbe vagy összhangba az isteni parancsolattal. Az akarat az adott körülmények között független elem; de hatásköre mégis meg van szabva annyiban, hogy az végeredményében a hit útján vezet Istenhez; és minél nagyobb működési tere van a vallásos öntudatban, annál biztosabban vezérli az az embert Istenhez, mert annál nagyobb, tisztább világításban látja az Isteni akarat elsőbbségét, igazságát.

Minden adott törvény két tényezőt tételez föl az egyénben, a kinek az adottság, t. i. a jót és a rosszat, az adott törvénynek tartozandó engedelmisségre és az ellenkezőre vezető indulatot. És e szerint az Isten által adott törvények csakis az egyén szabad akaratának cselekvése folytán mutatják ki a jó, a követendő utat, mert két dolog között választani, a választottat alkalmazni és a következményekért felelősnek lenni, a szabad akarat feltétele nélkül nem lehet. A feltétlen engedelmisség elve igaz hogy egyedüli helyes mód ama törvények követésére nézve, de csak akkor, ha azok a vallásos öntudat előtt teljes világításban állanak, t. i. midőn az egyén, szabad akaratának érvényesíthetésével, a cselekvés előtt megválasztotta a követendő utat. Ezért tartja érdemesnek az egész emberi társadalom, ha valaki az élet zivatarai között mindig szilárdan áll az isteni parancsok mellett és azok szellemében cselekszik. Az unitarismus tehát befogadja a vallásos öntudatba a szabad akaratot, mert csak ebben látja az egyetlen eszközt, mely az emberi értelem működését szembe állíthatja az isteni értelem működésével s e szerint készíti elő önmagának a teret az erkölcsi, a felelős cselekvésre. De a szabad akarat hatásköre végeredményében mégis a hit által szabályozódik, és csakis e két tényezőnek e földi életben előkészített processusa vezet minket arra az öntudatra,

mely egy esetleges jövő életre mutat. A mint nem lehet vallás egy jövő életben vetett hit nélkül, úgy nem lehet jövő élet a felelősség érzetének határain kívül; a felelősség érzetét pedig semmi sem határozhatja meg jobban, mint az egyéni szabad akarat, és minél függetlenebbül működik eme tényező e földi élet körülményei között, annál tisztább világításban áll előttünk a jövő életben vetett hit képe is. Mert csak ha a szabad akaratot is felvesszük a vallásos öntudat tényezői közé, juthatunk ama meggyőződésre, hogy csak az itt érvényesített szabad akarat munkájával szerezhetünk magunknak érdemet, melyre majd ott számot tarthatunk, ha a földi életet ama másikat megelőzőnek és azzal szoros kapcsolatban levőnek tekintjük. A buddhismus, mely a nem-lét elképzelhetetlen állapotára, a determinismus, mely a hűség, az érdem figyelembe nem vételére, az atheismus, mely mindenek megtagadására vezet, sokkal alsóbbrendű életelveket szabhatnak az ember elébe, mint ama hit, mely az egyéni lelket e földi életben végzett dolgokért egy jövő életben felelőssé teszi ugyan, de vigasztalásul, kárpótlásul, vagy talán éppen egyik arra vezető eszközül e földi élet határai között szabadsággal, függetlenséggel ruházza föl. „Az Ember Tragédiája“ szerzője ugyanez eszmét adja Ádám ajakára, midőn ez utóbbi így kiált föl:

„Szabadon bűn s erény között
Választhatni, mily nagy eszme;
S tudni mégis, hogy felettünk
Örkődik az Úr kegyelme“.

Hogy előttünk oly irtózatossá tünik föl a halál képe, hogy oly szivesen ragaszkodunk ehez az élethez, alapjában véve nem azért van, mintha önzés, testi gyönyör, anyagi haszon vezetnék összes működéseinket; hanem mert tudomásunk, tapasztalásunk és meggyőződésünk szerint ez a földi élet az egyetlen alkalom, mely minden egyéb eshetőleges jövendő dolgoknak alapjául szolgálhat és mert az itt elveszített függetlenség birtoka talán többé vissza sem jöhet. A vallásos lélek előtt azonban talán ez a kép sem tünik fel oly elriasztó színben, mert a bizalom Isten részéről, a ki minket sok mindennel megáldva ide helyezett, és a bizalom az ember részéről, a ki korlátolt hatalmának tudatában egy abszolút hatalom szárnyai alatt keres menedéket, a vallásos lelket sohasem vihetik a kételkedés kinpadjára. Amott az örökös kegyelmes hatalom — itt a munkálkodó, bizó egyén; amott az örökkévalóság — itt egy jövő élet reménye; amott a szeretet — itt a hála; amott a kegyelem —

itt a szabad cselekvés: mind, mind oda mutatnak, hogy az emberi léleknek két főtényező, két főerő adatott, t. i. a hit, mely folyton Isten felé vezet, és a szabad akarat, mely emberi érdemei útján vezet őt leginkább Istenhez. Az unitarizmus e két alapon igyekszik bebizonyítani, hogy a vallásos öntudatnak nem annyira megkötött formákhoz, mint inkább elvekhez kell ragaszkodnia, hogy fejlőd-hessék. Ilyen elvek igazságát látja a Jézus által hirdett tanokban, a nagy reformatio, valamint az azelőtti és későbbi szabadelvű mozgalmakban, de ez elvek fejlődhetését kiterjeszti jövő korszakokra is, és azokhoz csak annyiban ragaszkodik, a mennyiben bennök az egyéni lélekben intuitív keletkező vallásos igazságokat legmeg-egyezőbb kifejezésben találja. Ennélfogva az unitarizmus ragaszkodik a Jézushoz és a keresztyén névhez, mert az ő tanaiban a vallásos szabad gondolkodás a leghatalmasabb emberi és isteni eszközeit találja; ragaszkodik a bibliához, melyet minden lélek vezetőjének tekint. De midőn úgy a Jézus személyéhez, mint a bibliában foglaltakhoz a szabad közeledést nem igazolt határozatok által elzárva látja; midőn az örök Istenség által szabadnak, függetlennek teremtett lelki tulajdonságok tétlenül kell álljanak az emberi hagyományok tévedései előtt: az unitarizmus egyébre nem hivatkozhatik, mint arra a bibliai elvre, hogy a fejlődés személyeknél, korszakoknál meg nem állhat, és hogy a gondolat és gyakorlati élet körében régen beigazolvva áll amaz igazság, hogy az Istenhez mindenütt szabad a lélek útja.

LŐFI ÖDÖN.

Szellemünk képviselői a Millenium századában.

XII. A homoród-szentmártoni Gedők.

Ott a nyugati havasok, az aranyhegyek között, Abrudbányán Verespatakon, az erdélyi aranybányászat központján két virágzó ekkleziánk képvisel minket. Különösen Abrudbánya volt az, mely a mult századvégi felszabadulásunk idejében templomépítésében fejezte ki buzgóságát.

Hol a reformatio elején nyomda is volt, Abrudbánya több jelesünknek volt fészke, de egyik sem emelkedett ki annyira, mint a Gedő-esalád, mely Udvarhelyszékről, Homoród-Szent-Mártonból a mult század elején kerülhetett oda. Gedő *György* 1732 tájt városi főjegyző, neje már Thoroczkai Klára s így nagy családaink sorába emelkedett. Az aranybányák jól hajtottak.

Fia, *József* (1742—1800) öröklí a jegyzőséget. Neje másik nagy családunk leánya, kénosi Sándor Klára. A Hóra-világ, mely Zalatnát, Körösbányát a magyarságtól kipusztította, Abrudbányát, az aranyhegyek fővárosát csak megtizedelte, de neki menekülni kellett, mert egy angol utazót látott volt vendégül, a nép muszka hercegenek hiresztelte, ki a lázadóknak valamit hozott s nem akarja nekik oda juttatni. Később, az 1790-iki erdélyi országgyűlésen Alsó-Fejérmegye követe, a codificatióval megbízott országos deputatio tagja s bányászati előadója. Miként az ottani Árkosiak, Rákosiak, ugy a Gedők is az aranyhegyek aljába megyei birtokokat szereztek. S mivel templomunkat Abrudbányán is elvették, az ő élete utolsó éveire esik az a mozgalom, mely azt a nagyméretű templomot építette, melynek százados évfordulóját 1898-ban tőlünk kitelhető pompával megültük.

Fia *József* már Torda szomszédjában, Szent-Mihályfalván született 1778 aug. 22-én, mint Aranyosszék egyik legnagyobb birtokosa. Már ifju korában tüdővészttől félti magát, egész életén át visszavonultan él, de azért a nemzet irodalmi ébredésének, politikai

küzdelmének meleg barátja. Ifju kora, a mult század végén Maros-Vásárhelyre, a királyi táblára viszi, hol ekkor az Aranka György táblai ülnök által támasztott irodalmi mozgalom javában folyt. Hol akkor már a Teleki Sámuel udv. cancellár által alapított Teleki-könyvtár szerepet játszott, mit Gedő szorgalmasan látogatott. Ebbe az időbe esik a Wesselényi Miklós mozgalma, melynek ezélja megszólaltatni nyelvünket a szinpadon, mihez főuraink fordítják a szinműveket, Wesselényi pedig a Kolozsvárt szervezkedő szintársulatnak fizető Mecenásává lett. Gedő iskolai tanítója Kozma Gergely, a kinek már nyomtatott szinművei vannak, akkor szentgerincei pap, Vásárhely szomszédjában, hozzájuk szegődik Szabó Sámuel földije, az abrudbányai, ki ekkor kereszturi igazgatótanár: s egy triumvirátust alkotnak. 1798—1804 között, ott csüngnek a színészet és a nemzeti szinirodalom megalapításán. Szorgalmasan leveleznek egymással, minek nyoma irodalmunkba is átment. Gedő utolsó ismert levele is Abrudbányáról kelt. Azonban szakított ifjuságával, nősült, s a hol született, szentmihályfalvi birtokára vonult.

De nem szakított nemesebb ideáljával, a szinügy- és irodalom-pártolással. Mint jó német, francia, angol előtt nyitva a világirodalom. Mint a ki virágházi életet folytatott, olvasásban találta gyönyörét, s magának irogatott. Ha sajtó alá nem bocsátott is, leveleiben jelzi, hogy a mikor ir, metrumban ir. Kazinczy Ferencz Erdélyi leveleiben róla mint kiváló irodalom-barátról emlékeznek.

A közélettel nem szakított. Az akkori szokás szerint megyei életbe vegyült, Aranyosszék tiszteletbeli ítélő táblai bírāja. Statu-sunk is igénybe vette. 1818-ban a tordai gymnasium felügyelő gondnokává, 1819-ben Aranyosköri gondnokká választotta. Rokonszenvez Gálfi Józseffel, a másik gondnokkal s az iskola emelésére együttesen terjesztenek be terveket.

A Szechenyi által megnyitott korszaknak ha valaki örvendett, az ő volt. Mikor a harminczas évek vándor patriotái a megyegyűlésekre kiindultak, egyike volt, ki a liberalisták táborába sietett. Lélekvilága a szépirodalomról átment volt már a bölesészetre, most a politikát is befogadta. Azon a mozgalmas 1834-iki erdélyi országgyűlésen, melyet végül is feloszlattak, mint nagybirtokos, királyi hivatalos s a liberálisták sorában foglalt helyet.

A harminczas években Farkas Sándorral folytat élénk levelezést, melynek főtárgya, hogy minden könyvre, hirlapra előfizessen, könyvárusával minden értékes könyvet megküldessen. Azonban neje

meghalt, egyik leánya Nagy Elekné lett, szentmihályfalvi magányától megvált s Kolozsvárra tette át lakását. Ez időtől két helyet láttuk, könyvárusa boltjában, nézegette az irodalom legújabb termékeit, s a színházban, hol a páholy-közönség kimaradhatlan alakja.

Nézem, nézem a Ker. Magvető 1871-iki folyamában életírását megelőző képét, azt a pessimista képét, szinte fáj, hogy azt a hallgatag nyájas ajkat, azt a beszédes, jóságos szemet, mely egy végtelen humanus sziv, mivel főkre volt, nem láttatja.

Végre kora hajlott, gyengült, mitől ifjusága óta félt, betegeskedni kezdett. 1854 májusában hivat. Ágyban volt, ágya mellett leánya. Azzal a képpel fogadott, mely lelkemben megmaradt. Megvagyok bizva, szólt szokott halk nyájas hangján, hogy meghíjjam kollegiumunk történet-tanárának, s a hallott előzmények után igyekezzem reábirni. Csak tiz évvel előbb, mi szépen hangzott volna, késő volt. Másnap visszamentem, megköszöntem, tudattam, hogy tanári pályára többé nem gondolhatok. S mikor még egyszer tollam jövedelme bizonytalanságára hivatkozott, elő kellett hozakoznom, hogy így akarja, ki hozományával elégségesnek látja. Így láttam utoljára.

Már azelőtt, 1852-ben, átadta beceses könyvtárát a kollegiumnak, mintegy 4000 kötetet. S a fenebbi találkozás után egy évvel, 1855 aug. 28-án, ki büszkeségünk volt, sirba vitte családját. Mert Gedő *Laczi* (1819—41), pár évig tanulótársam, kit 1836 őszén a szekundánusok exactorávnak választottak, ki magához, mint tanuló, legátust járatott, s ki maga is irt, már megelőzte volt.

L. Erdély nevezetes családai. 95 l. Ferenczi, Kosozsvári színház története 162—163 l. Életíratát Buzogány Árontól, Ker. Magvető 1871. 81—93. l.

XIII. A káli Nagyk.

Marosszéki régi székely család. Ott álltak már azon családok közt, kik a mult század viharait állták. S mint a kik a nemzeti ügy és irodalom barátjai közt is helyet kértek magoknak.

Nagy *Zsigmond* 1763-ban marosköri gondnok. Meghalt 1787-ben.

Nagy *József*, ki többször küld közpéztárunk részére 25 frtot, 1763 jun. 22-ikéről 100 frtot azzal a megjegyzéssel küld, hogy esekély ember lévén, hogy másokat buzdítson Krisztus vallása támogatására, de kiköti, hogy ha kolozsvári kollegiumunk totaliter dificiálna, mitől isten őrizzen, a száz forintot örökösei kapják vissza.

Ujabb adat arra, mily reménytelenség háborgatta a lelkeket a mult században. Már jobb idők jártak, mikor Nagy Zsigmond utódául, 1787-ben, marosköri gondnoknak választották.

Nagy *Mózes* a század elején insurgens kapitány. Az 1808—10-ki nemesi felkelés Erdélyt is fegyverre szólította a francziák ellen. Az erdélyi insurrectio három lovas, három gyalogezredből állott; a gyalog ezred három zászlóaljából ezer-ezer fővel, a lovas ezred hét svadronból. Nagy Mózes egy ily maroszséki svadronnak kapitánya volt, hadnagya Gálfi Elek. Különösen az unitárius elem ott feküdt a keleti határszél védelmére, Besztercze vidékén, hová Lázár püspök papot eszközölt és küldött számukra. Ellenséget nem láttak ugyan, de 1808-ban ültek fel, 1810 mártiusában oszlottak fel.

Nagy *Miklós*, ki mint királyi pénztárnok hal el, 1811-ben marosköri gondnokká választatott. Egyik nagy alapítónk, 1832-ben 17,000 frtot hagyományoz, s ugyanabban az évben meghalt, két fia maradt: József és Lajos, kikből Lajos még tanuló.

Az 1832-ik zsinaton Nagy István, Mózes, Zsigmond, Károly és Gergely consistorokká eskettettek, de hogy ammyiféle Nagyok közül hová tartoznak, nem tudjuk.

Mig a káli Nagyok a patriában folytatják a családot, egy ág Kolozsmegyébe szakad, előkelő állást foglal, kik közül

Nagy *Lázár* már 1790-ben kolozsmegyeyi alispán, kora legmiveltebb, legszabadabb gondolkozásu férfiai egyike, ki a nélkül, hogy író lett volna, a nemzeti nyelv szinpadra vitelének kiváló bajnoka. A mult század végén fellendült színügy Wesselényi halálával válságra jutott. Egy állandó színház építése lett a mentő gondolat, mit Kolozsmegyey vett kezébe. Az 1811-iki országgyűlés e czélra adót vetett ki, a főurak páholy-váltság ezimen ezer forintokat irtak alá. Az országgyűlés Nagy Lázárt, ekkor már főbirót, jun. 22-én építető biztosnak választotta. De bármily nagy erélyvel látott hozzá, mint a színház homlokzata mutatja, 1813-tól 1821-ig épült, a beütött devalvatio pénzzavarai miatt. A színház nagy ünnepélyek közt megnyilt. Nagy Lázár 1824-ben bérlője s így a színügynek Mecenása lett, mig aztán gyerekkorából kilépett. Ő vezette be a kolozsvári szinpadra az énekes szinműveket.

Statusunk szolgálatában is korát megelőző gondolkodást tanusított. A kollegiumnak 1807-től, a Kolozskörnek 1809-től választott gondnoka. Jegyzőkönyveink a harminczas években tele vannak főkormányzséki rendeletekkel, melyek a secundát kapó tanuló ifja-

kat a tanulás folytatásától el akarják zárni. Tordán Gálfiék végre akarják a rendeletet hajtani. A consistorium 1830—32-ben a nyári közvizsgára Nagy Lázárt küldi ki, s mire visszajő, megakadályozza, hogy a secundát kapottak Kolozsvárra a philosophiára ne bocsáttassanak, a tertiától javasolja függővé tétetni. Még pedig azon érv alapján, hogy Kolozsvárt a retoroknak nem volt szokás klasszificálni, mérjenek egy mértékkel. Hogy egyenlő legyen a mérték, a classificatiót itt is elrendelték.

Gondolkodásának legkifejezőbb tanúsága, hogy Brassai tanárságra meghívatasának ő volt kezdeményezője. Mi nagy gondolat akkor, midőn a Salák az udvari cancellária szellemét képviselték, s ép ez időben az egyik a collegium gondnokságától is visszalépett. A négy tanár közül Molnos Dávid a kolera áldozatává esett. Akadémista ifjunk nem volt. Nagy Lázár, ki már ekkor nemesak öreg ur, de szemevilága is messze hanyatlott, s ha consistoriumba hívtuk, mindig ott találtuk egy karszékben, az akkori kettős lábosház magyar-utezára nyiló ablakánál, mintha szeretett iskolájára nézett és gondolt volna: mit e lapok is közöltek, 1836 május 29-ikéről, Molnos halálától tehát néhány napra, meleg levelet ír Daniel Elek főcuratorhoz, Brassait mint kész és kéznél levőt, tanárságra ajánlja, azzal a megjegyzéssel, hogy klavirt is tanított, mi mint egyik előny, beszámítandó. Brassait 1837 február 8-án megválasztották. Valamint a színház felvirágzását, e másik nagy gondolatjának sikerülését megérte. Néhány óra, 1837 július 2-án meghalt. Helyébe collegiumi gondnoknak az akkor átállt gr. Bethlen Ferencz választott, kit nem soká, 1840 jun. 30-án, pompával igtattak be. Fia

Nagy *Elek*, egyetlen gyermeke nejétől, Pápai Erzsébettől, kivel járai birtokát kapta. Szellemünk méltó örököse 1816 január 13-án született. Nálunk tanult, tanítója Kovács István, a történész, a jogot 1834-ben végezte. Felesküdt a királyi táblára és a főkormánysszékhez, 1838-ban nősült, Gedő Józsefnek egyik, Teréz leánya után veje, neje után szentmihályfalvi birtokossá lett.

Közpályája Kolozsmegyénél kezdődött, hol 1845-ben már főjegyző. Az 1841—42-iki erdélyi országgyűlésen Abrudbánya, az 1846—47-ikin Kolozsmegye részéről követ. Minden hazafisága mellett is a forradalmi mozgalmaktól távol maradt. Békés temperamentuma bele vitte, hogy nem birt ellentállani, hogy a forradalom után kolozskerületi biztossá neveztessek; majd törvényszéki elnökségre tétette át magát; s mire Erdély szervezése osztrák alapon 1854-ben

bekövetkezett, visszalépett. A magán életből az 1860. oet. diploma által kilátásba helyezett alkotmányosság hívta elő. A helyreállított guberniumhoz consiliarusnak neveztetett. De a mint a bécsi kormány Erdélynek külön országgyűlést sürgetett, mint az unio barátja, az alkotmányosság barátaival együtt, ő is lemondott. A mint a kiegyezés előszele lengedezni kezdett, 1865-ben Nagy Elek a főkormányshékhöz ismét behivatott. Létrejött a kiegyezés és koronázás s azzal Erdély unioja, gr. Péchy Manó királyi biztos adlátussá lett. S miután e királyi biztoság 1872-ben beszüntettetett, Nagy Elek végkép feladott minden közéleti megbizatásnak.

Nagy Elek a mily kevés ellentállási erélyt fejtett ki magában az osztrák invásio ellen, ép oly erős lélek volt vallása védelmében, hol 1838-tól consistor. A szebeni kormány, miként az egész protestáns autonomiáé, ugy egyházunkét is minden uton támadta. Székely Sándor püspöknek fizetést ígért, persze vissza lett utasitva. Főtanács gyűlés tartását 1850-ben csak nagy nehezen birták megnyerni. Daniel Elek 1848 elején történt halálával a főgondnokság, a Székely Sándor 1853-ban történt halálával a püspökség jött üresedésbe. S mert püspökválasztásra kilátás nincs, Nagy Elek 1854 jul. 4-én főgondnoknak választatot, a vezetés biztositva lett.

A megpróbáltatás sem késett sokáig. Megjött a Thun-féle Entwurf, mely iskolánkban a tanárok számát oly mértékben szabta meg, melyhez képest felével sem rendelkezünk. Iskolánkat a nyilvánossági jelleg elvesztése fenyegette. Nagy Elek vezetése élen statusunk hivei 150,000 frtot irtak alá, a tanári kar létszáma fel-emelését lehetővé tették. Következett a másik csattanás, vagy két tantárgynak német nyelven való tanítása: addig folytatták a feliratokkal való ellentállást, mig a Bach-korszak megbukott. Beteljesedett, hogy a ki magán segít, az Isten is segíti, Paget közbenjárására az angol unitáriusok 12,000 frttal segítettek s egy tanárjelölt akademiáztatása céljára 1000 frt alapítványt tettek. S mire a rendszer bukásával a püspökválasztás akadályá is megszűnt, 1861-ben Kriza püspök lett, s autonomiánk révpartra jutott.

A Nagy Elek bölcsesége, hitbuzgósága kellett ahoz, hogy a Bach-korszak válságos napjai annyiféle támadása ellenében megmentsen. Több országgyűlésen képviselő, főkormányshéki tanácsos, s mint nyugalmazott ministeri tanácsos s az erdélyi gazdasági egylet elnöke lesz.

Atyja emlékére is gondolt. 1858-ban tisztázattatta atyja szám-

adását, a nemzeti színház építése korából, melyből az derült ki, hogy még az alap maradt adós 760 frttal, mit elengedett s jegyzőkönyvileg megkapta, hogy a színház építését minden jutalom nélkül vállalta és végezte.

Utolsó éveit családjának, vallásának szentelte. Mint fiatal korában maga is irogató s hivatalai során minden állásának pennája, a közögyek s az irodalom gyarapodásában lelte gyönyörét. De végső napjaiban szélhűdés érte, 62 évre terjedt munkás élete 1878 jan. 7-én megszakadt. Férfi korából jól talált képe maradt fenn.

Csak leányai maradtak: gr. Bethlen Gézáné, br. Kemény Ödömmé, Triangi és Boul grófnék. De a család ősfészkeben, Maroszéken Kálban és vidékén, Nagy Zsigmondban, ki 1868, Nagy Gergelyben, ki 1876, Nagy Istvánba, ki 1892-től consistor, tovább foly a család.

L. Keresztény Magvető 1878. 35. l. 1880. 392. l. 1881. 72—99. l. Eriély nev. családai, 191 l. Heti Lap, 1854. Dr. Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színház története, 102 stb. lap.

XIV. A sepsi-szentiváni Szentiványiak.

Háromszék Sepsiszekének Szentiván falujáról vették nevöket, hol ma is, mint ősfészkekben, otthon vannak. De a mult században a királyi tábla révén kiszármaztak M.-Vásárhely, onnan Kolozsvár környékére. Hodor Károly genealogusunk is ebben a véleményben van.

Székely primor család, gondolom a székely lustralajstromok is bizonyítják, mely leszármazását 1527-től ismeri. Szentiványi *Gábor* diák sepsii kir. pénztárnok Teleki Mihály oldalán 1690-ben esett el. Egy Szentiványit, mint kurucz kapitányt Rákóczi 1709-ben hajdukkal Zaránd megyébe küld. Kezdődött a családfa kiágazása, a megyékre terjeszkedése.

A nemzeti fejedelemség multával az aulicus családok a Szebenben állított főkörmányszék, a más családok a Vásárhelyen székelő királyi tábla köré csoportosultak, melynek állásait a családok magok közt atyafiságosan kiosztották. Mert az ifjuság is itt végezte a joggyakorlatot, a székely fiuk kiházásodására kedvező ut nyílt. Így keletkezhetett

A kolozsvárvidéki a hosszú-maeschási ág, mely vallástörténetünkben közülök a nagyobb szerepet játszotta, *Zsigmondban* tűnik fel, ki a Zsuki leányokra házasodik, a mult század közepén. Először

elveszi Zsuki Pál leányát, Juditot, ki meghal. Második nejeül elveszi Zsuki Ferenez leányát, Zsuzsánnát, miből hosszadalmas per támad. A közügyigazgatóság perli vérokonsági házasság czimén, mit a mi papi szökeinken folytattat. S keletkezik jegyzőkönyveinkbe bevezetett terjedelmes emlékirata, mely a Zsukiak végsarjai leszármazási táblázatára sok világot vet, de nem annyit, hogy a mult századra teljes világításba helyezné. Mire úgy látszik pere megszűnt. S nejei után a vidék nagybirtokosai sorába emelkedett.

Hogy Hosszu-Maescás birtokába mikor jutottak, csak annyi bizonyos, hogy 1702. előtt nem, mert akkor még Kabos birtok. Itt rakta le a család fészket, de Doboka, Kolozs, és Belső-Szolnok-megyében Fejérdén, Kozárváron, Mányán, Botházán szép birtok ura lett, s kezére ment Kolozsvárt a Zsuki-ház, melyről jó volna tudnunk, melyik volt. Hogy mily tekintélyes állást foglalt el, felhozzuk, hogy a főkormányshék az 1783-iki zsinatunkra egyik királyi biztosul őt küldte ki. Leánya, Kata, Somai Sándor neje lett Magyar-Derzsén, ki századunk közepére lejött.

Egyik fia Szentiványi *Sámucl*, ki 1790-ben regalista, mint kolozsmegyei alispán 1792-től kollegiumunk felügyelő gondnoka, 1807-től kir. táblai ülnök s 1811 jul. 6-án az idősb Daniel Elek halála által ürességbe jött főcuratorsággal tiszteltetett meg. Jegyzőkönyveink fentartották, hogy a püspök számára a kolozsvári határon egy földet vett. Neje dézsfalvi Simon Judit. 1819. mart. 20-án halt el maradék nélkül.

Zsigmond másik fia *Dániel*, kinek Váró Katától fia Szentiványi *Dániel*, ki 1813-ban lett consistor, s az 1818-iki névtárban mint kolozsmegyei szolgabíró és kollegiumunk felügyelő gondnoka jelenik meg. Pár év mulva, 1821-ben, főbíró. Később kir. táblai ülnök s nekem is felügyelő gondnokom. Egy magas, tekintélyes szép férfi, már ekkor öreg ur. Meghalt 1850-ben. Első neje Lészai, második Herezeg-leány, Matild. Fia *László* († 1870.), nekem kortársam, neje Cserei Erzsébet, ki özvegyesgre jutva, az ősi fészket idegen kézre juttatta, s bár fia született volt, a család ez ága kihalt.

A marosszéki nyárad-gálfalvi ágra térve, ismeretes törzse *Sámucl*, 1678-ban fiscalis director, kitől leszármazva, később kiszakad a kolozsmegyei ág; egy más ág József útján, ki M. Terézia alatt testőr és kapitány, katholizál, Háromszékre szakad; míg a törzs reánk nézt egyenes ága Marosszéken vallásunkon marad.

Ez ágból *László* az 1796-iki országos névtárban Marosszék

alkirálybirája és consistor. *György*, kinek neje Jármí Judit, vagyonos ember. Az 1786-iki zsinaton jelen van; 1810-ben Marosszék derékszék birajakép, az 1818-iki névtárban már mint maroskőri gondnok jön elő. Nyárad-gálfalvi malma vámját a kereszturni gymnasiumnak adományozza, 1814-ben okmányát a consistorium bekéri. Hogy neje 1820-ban erről a szombati vámról s a patronusi képék további kiszolgáltatásáról rendelkezik, a Jármyaknál beszéljük el. Szentiványi György 1830-ban meghalt, mert a véghagyományfelbontás a férj halálához volt kötve, bár túlélte, felbontották. Csak leányuk volt, Zsuzsánna, Tolnai Jánosné, vagyona a Tolnaiak kezére ment.

A szentlászlói 1832-iki zsinaton négy Szentiványi van jelen: a macskási Dániel, *Sándor*, kinek neje Sala-leány, ki fiában kihalt, *Sámuel*, Marosszék táblabirája, kinek neje Bothos Ágnes, s mint Ozdi örökös 1832-ben a gálfalvi templomban, perli az Ozdi család patronusi ülöszékét; s jelen volt azon a zsinaton *János* († 1842-ben), marosszéki alkirálybíró, kinek unokája *János* († 1892-ben) soproni, majd budapesti tanár, 1889-től consistor, ki kiskoru fiában, Istvánban él tovább.

Ide tartozott Szentiványi *Mihály* († 1842.), a költő és publicista, kinek az akkori kormány utlevelet nem adott, hogy akadémiára küldjük, kiről iróink során fogunk emlékezni.

Ide számít *Sándor*, marosvásárhelyi árvaszéki ülnök, ki 1891-től consistor. S nem felesleges megjegyezni, hogy a mostan országos képviselő, Szentiványi Kálmán, Gálfalván lakó birtokos a reformatus iklódi Szentiványiakhoz tartozik.

Az ősi fészekben maradt Szentiványiakra térve, mikor Henter Ferencz háromszéki főkirálybíró, a mult század elején, a Szépmezőről, Háromszék déli rónájáról, az unitáriusokat kipusztította: a nagyobb családokból egyedül a Szentiványiak maradtak velünk. Mikor 1718-ban a szentiványi s a vele egybeolvadt laborfalvi templomunkat elvették, Szentiványi Márkus János diák volt a gondnok, Laborfalvát nemesak megtartották, hanem templomnak, mesteri laknak s temetőnek a Szentiványiak adtak telket. S bár azóta református és katolikus ágazatok keletkeztek, elismerésül minden Szentiványinak megadják a gyászharangozást.

A századunkra lejött nemzedékből: *József* (1811—92) 1832-ben a kollegiumban a secundánusok exactora, 1840-ben consistor. Később otthon köri gondnok, kiről, mint megyei tisztviselő, jó gazda, mivel

férfiről a Ker. Magvető hosszabb necrologot hozott. Neje Szentiványi Krisztina. Öt fiut, öt fiunokát hagytak hátra. *Gyula* (szül. 1842 jan. 25.) 1867-ben ügyvédi vizsgát tett, megválasztatott consistornak, Kolozs megyében törvényszéki ülnöknek. A kir. törvényszékek rendezésekor, 1871-ben törv. bírónak, 1873-ban háromszéki főkirálybíróknak, 1876-ban Háromszék és Brassó megye, 1877-ben Fogaras főispánjának nevezetett. Háromszéken megindította a háziipar ügyét, mire 20,000 frtot gyűjtött, alapította a háromszéki takarékpénztárt. Viaszatérve a bírói pályára, 1882-ben a marosvásárhelyi kir. táblánál tanácselnök, 1887-ben kuriai bíró, 1892-ben a budapesti kir. táblánál tanácselnök, 1895-től Farnoson, Kolozs megyében él, mint nyugalmazott. Gazdálkodik. Egyházunknál 1893-tól kolozsdobokaköri felügyelő gondnok. *Miklós* Háromszék főjegyzője, 1876-tól consistor. *József* S.-Szent-Györgyön albiró, 1879-től consistor; *Gábor* volt kir. mérnök Maros-Solymoson, *István* okleveles gazda Szilágyban, Czigányiba él, oda házasodva, gazdálkodik. A fiunokák számában ketten vesznek részt.

Ehez az unitárius ághoz számít a nőtlen Szentiványi *Zsigmond*, laborfalvi birtokos, megyei tiszttviselő, kinek apja Zsigmond († 1897), Józsefnek testvére s nekem kortársam volt. Jovialis ifju. A negyvenes évek elején Vásárhelyt vagyunk, hol országos vásár folyt s panaszkodnak a birtokosok, nincs a marhának ára, vannak idegen vásárlók, de csak nézegetik a kiállított jószágot. Mindjárt csinállok én árat, szólt, s pár perecz mulva hosszú kabátban, piros törökös sapkával megjelenik. Jertek velem. Egy fővel magasabban piroslott sapkája s lengett hosszú kék bojtja. Kezdem a bevásárlást, nehogy elkapkodják, Szerbiába egy farkát kell liferálnom: mondja, ismétli, variálja. Az eddig tartózkodó kereskedők neki rontottak. Megjött a marha ára. Ily ötletére most bankettet kapott volna.

Századunk közepén egy Szentiványi *György* a kereszturni gimnasiunak 200 frtot adott. De itt sem felesleges megjegyezni, hogy nem a publicista, országgyűlési követ és képviselő s ha, mint régen mondák, az attikai só és svavítás nála is nem hiányzott volna, mondhatnók, szónok Szentiványi György (1816—71), a háromszéki katolikus ágból való.

XV. A magyar-déllői Jármyak.

A Szaboles- és Szathmármegyében élő Jármyak Erdélybe szakadt ága, kik magokat Szolnokról írják. Az Erdélybe szakadtak kezdetben a küküllömenti Sövényi falváról írták magokat. A magyar-déllői előnevet Miklós vette föl, ki 1609-ben küküllői alispán, neje P. Horváth Anna, s így biztosan hitrokonunk; unokája, Ferencz küküllői főispán, ennek két fiától jön be az a két ágazat, melyből egyik századunk első, a másik századunk utolsó felében halt ki.

A mult században még nagynevű család. Nagy patronusok, kik a Zsuki, P. Horváth, Gálfalvi, Váró, Szentiványi, Szentkirályi családokkal házasodtak. Székely Sándor vallásunk történetében Jármy Ilonát 1740-ről a nagyobb adományozóink közt említi.

Kiben a dézsfalvi ágazat fiágban 1830-ban kihal, *Miklós* küküllőköri gondnok, 1829-ben nejével Váró Judittal 400 frtot írnak alá abból a mozgalomból, melyet a status indított, hogy collegiumunk részére egy ötödik tanári széket állíthasson. Maga Mikefalván szőlőt vég hagyományoz, melyben 1831-ben 119 veder bort szűrt a status. Leányok *Judit*, Szentiványi Györgyné, ki Gálfalvára szakadt, még 1830-ban végrendelkezett, úgy, hogy férje halála után bontsák fel, férje azonban a halálban 1830-ban megelőzte, végrendeletét felbontották, benne meghagyta, hogy a mit a kereszturni gymnasium részére évenként adni szokott, mi szombati vám lehetett, valamint a nyárád-szt-lászlói és dézsfalvi pap és mesternek a patronusi képét utódai is szolgáltassák ki.

Az életben maradt ágazatban György özvegye lehetett az a matrona, az a Jármyné, kit a tordai legátusok Dézsfalváról, mint legkegyesebb patronájukat levett kalappal szoktak volt emlegetni. Két fiok maradt: Dániel és Sándor, kik a marosmenti Buzás-Bessenyőbe szakadtak ki, mint nagybirtokosok.

Dániel 1830-tól consistor, küküllőmegyei szolgabíró. Neje Szentkirályi Veronika, kivel gyermeketlenek maradtak, míg testvére épen nőtlen maradt. Az igazi táblabírák két tipikus alakja, kiknek az anyaföldből bőven jutott, de hogy a jobbágyok és zsellérek mennyi magot juttattak a földbe, s abból mennyit juttattak viszont a csürös-kertbe, azzal ők nem sokat törődtek. A mennyi volt, annyit költöttek, a jobbágyok áldották, mint jó földesurakat.

Jármy Dániel († 1853,) nemcsak a táblabírák, a forradalom előtti szolgabírák tipikus alakja. Dózsa Dániellel, kinek anyai nagy-

bátyja volt, a negyvenes évek elején, míg a táblán voltunk, sokat tanyáztunk nála, ott Vásárhely szomszédjában. Szolgabíró volt 25 firt évi fizetéssel, négyszer kellett bejárni járását. Fiuk megyünk a járásba. Minden falu avisálva lett, hogy mikorra várja. De avisálva voltak az udvarok is, mert oda szállt. Befogatott. Kopó, agár készült. Folyt a patriarkális vendégszeretet. Reggeli vagy ebéd után kilépett a lépcsőre. Az udvarház vagy kastély lépcsője előtt népcsoport, levett kalappal, élén a falusbíró és esküdtek. Panaszos egyfelől, panaszlott másfelől. Jármay referáltatott magának az egészségi s közbiztonsági állapotról, s kezdődött az egyesek panasza, az elszántás, elkaszálás, a csipés, harapás felett. Jármay hallgatta, s akkor a vádlotthoz fordult. Ugyan te János vagy Pista, milyen becsületes ember volt apád, nagyapád s voltál eddig te is, hogy eshetett rajtad ez meg? No, add vissza, többet ne legyen. Megnyugszol, vagy mégy az alispánhoz, főbíróhoz? Megnyugszom, a büntetést fizetem. Mert pálcázásról szó sem volt. Előállt a második, harmadik, tiz, huszadik: két óra alatt vagy harmincz oly per és patvar volt eligazítva szóval, egy sor irás nélkül, hogy most egy cancellária is alig győzi. Vitt a gróf főispánhoz Ignác napjára: pohárköszöntője hét országra szólott.

Sándor is elhalt a hatvanas években, s velek a Jármayak Erdélyből kipusztultak. B.-Bessenyő Dózsákra szállt, testvérök J. Karolina utján.

L. Székely S.: Unitárius vallás története. 182. l. Erdély nevezetesebb családai. 129. l.

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

Brassai, mint philosophus.

V.

A darwinismus.

A materialismus által felkeltett harc csak néhány évig tartott. A szenvedélyes polemikák elnémultak. A tudományos világ nemsokára napirendre tér a materialismus felett. Csak a nagy közönség sorai-
ban hódít még s innen van, hogy Büchner, Vogt, Moleschott köny-
vei új meg új kiadásokban jelennek meg, de az általános érdeklődést
többé föl nem keltik. Ezt némikép csak Büchner *Kraft und Stoff-*
járól lehetne állítani; a többiekéről nem. Az a lázas tudományos
kutatás, a mely a materializmus szellemét és irányát követve az egyes
tudományokban nagy sikereket ér el, az jellemzi a tárgyalandó kort.

1859-ben megjelenik Darwinnak a fajok eredetéről szóló korszak-
alkotó munkája. A tudós világ kételkedve fogadja. A következő 10
évet a tanulmányozás és állásfoglalás korának mondhatnók. Aztán
hallunk bizonytalan hangokat mellette, de ellene is. A szaktudósok
nagy része a 70-es években már állást foglal Darwin mellett, kevesen
ellene. S egy néhány évtized alatt a botanikusok és zoologusok addigi
nézeteiben és a kutatás módszerében oly gyökeres változás és hala-
dás észlelhető, a mely csaknem páratlanul áll a tudományok törté-
netében. Ez a haladás Darwinra vezetendő vissza s ezért Haeckel
nem ok nélkül nevezi őt a szerves világ Copernicusának.

Darwin előtt általános volt a fajok változhatatlanságát, állan-
dóságát tanító nézet. Darwin e Linné-Cuvier-féle nézettel a fajok
változását állítja szembe. A válfajok (varietas) bizonyos távolságra
távoznak az alapformától s előállanak az új fajok. A távozás okai
külső körülmények, táplálkozás, éghajlat, életmód változása, egyes
szervek használása vagy nem használása. Ez az alkalmazkodás az
új életfeltételekhez. A válfajokat, a testi és szellemi erőknek növe-
kedését a tulajdonságok átöröklődése, a szervezetek czélszerűségét
a létért való harc magyarázza meg, melyben csak a viszonyoknak
megfelelő válfajok maradnak fenn. Ez a természetes kiválasztás elve.

Ha a fajok nem állandók, hanem változók, akkor kezdetben az állatvilág csak bizonyos kevés számú, vagy épen egyetlen állatalkalból állott s ebből vagy ezekből az egyszerű szervezetű alakokból folytonos tökéletesedés által jött létre a mai állatvilág. Ezt a fejlődést Haeckel egy fával ábrázolja, melyen itt-ott hiányzik egy-egy ág s melynek legfelső ágán, mint legtökéletesebb állat, az ember ül. Az első törzsalak, az ú. n. őssejt, ősprotoplasma, a szerves élet ősforrása. S arra a kérdésre, hogy honnan lett ez az ősprotoplasma, azzal a hypothesisal felel a darwinismus, hogy *ősnemzés*, vagy *önnemzés* (generatio aequivoca) útján. Ez azt jelenti, hogy az őssejt létrejött előd (apa, anya) nélkül. E kérdésre azok, a kik a fajok állandóságát tanítják, a *teremtéssel* felelnek. Aztán keresték az önnemzés példáit. Huxley 1868-ban az Atlanti tengerben élő protoplasmát fedezett fel, melyet *Bathybius Haeckeli*-nek nevezett s melyről azt mondták, hogy önnemzés útján keletkezett. De néhány év múlva már maga is arra jutott, hogy a *Bathybius* nem élő lény, hanem a tengerben lecsapódott mész.

Ez elmélet felszínre vetette az ember állását az állatvilágban. Darwin csak később foglalkozik e kérdéssel (Az ember származása és az ivari kiválás. 1871.). Szerinte az ember nem valamelyik magasabb rendű majomtól, hanem ezzel együtt egy közös törzsből származnék, a mely törzset azonban még eddig kimutatni nem sikerült.

Ez a darwinismus név alatt ismeretes hypothesis rövid és csak a főbb dolgokra terjedő vázlatban. A mint látni, ez elmélet át- meg át van szöve hypothesisekkel s kevés benne az exact kutatáson alapuló adat, úgy hogy Szaniszló Albert¹ méltán nevezi *zoologiai philosophiának* vagy *philosophiai zoologiának* Lamarekot követve, ki ily irányú vizsgálódásait *Philosophie zoologique* címen tette közzé 1809-ben. S az is látható, hogy az elmélet nem új. A múlt században s a jelenben sokan (Darwin Erasmus, Goethe, Geoffroy Saint Hilaire, Lamarek, Oken stb.) fejtegették. Darwin számára az út már egyengetve volt. S Wallace épen vele egy időben jutott ugyanazon eredményekre.

Nálunk a darwinismust egyetemi katedráján s műveiben *Margó Tivadar* hirdette először. Nagyszámú tanítványai abban látják egyik legnagyobb érdemét, hogy „Darwin természetbölcseleti felfogásához csatlakozott egész határozottsággal oly időben, melyben a természet-

¹ Budapesti Szemle. 1885. 42. kt. Modern zoologia és gyakorlati élet.

tudósok nagy része még habozott s jobbnak látta egyelőre tartózkodó állást foglalni az új tannal szemben“. ¹ Első műve, melyben határozottan Darwin elmélete mellett száll síkra, *Darwin és az állatvilág* (Különlenyomat a Természettudományi Közöny I. ktéből) 1869-ben jelent meg. De mint maga mondja ebben a munkájában, már a *Tudományos állattan* cz. kézi könyvében általánosságban hozzá csatlakozott. Darwin természetbölcseleti felfogását találjuk még Agassiz Lajos, ² Darwin ³ és Owen felett tartott emlékbeszédeiben. Margó állásfoglalásának a Darwin elmélete mellett történelmi fontossága van a magyar állattani irodalomban, mert mint *Dezső Béla* biztosít, ⁴ nyilatkozatában „akkor tényleg Magyarország nyilatkozott a Darwin elméletének megbírálásában s a magyar zoologusok általi elfogadásában“. Margó azonban nem esik abba a hibába, melybe Darwin hívei közül sokan, hogy túlságos lelkesedésből ne venné észre az elmélet gyöngéit s valódi természetét. Már első munkájában kifejti: ⁵ „Én a mily határozottan csatlakozom egy részről Darwin nézetéhez, ép oly határozottan ki kell mondanom, hogy maradnak fenn még bizonyos tünemények, melyek Darwin elméletéből vagy meg nem fejthetők, vagy vele ellentétben is vannak“. Áll ez szerinte főleg az állat- és növényvilág földrajzi elterjedéséről; azon okokról, melyek az egyéni eltérő sajátságok fokozását eszközlik; azon feltételről, mely a létért való harcban az új sajátságok fenntartását szükségessé teszi. Itt Margó *Wagner*hoz csatlakozik, ki D. elméletét a szervezeteknek természetes korlátok által való elszigeteltetésével (Das Migrationsgesetz der Organismen) egészíti ki. Margó az elméletnek természetbölcseleti jelentősége felől sem táplál túlságos reményt. A természetkutató ismeri a törvényt, a mely szerint az erők működnének, „de nem ismeri a supponált erők valódi belső okát és lényegét“. „Sem a történet, sem a természettudomány nem adhat felvilágosítást az iránt, mi tulajdonkép a fejlődésnek valódi benső oka és lényege s egyáltalában nem oldhatja meg az érzés és öntudat eredetének nagy titkát. Itt azon nagy rejtély előtt állunk, mely minden komolysága

¹ Dr. Entz Géza, Margó Tivadar emlékezete. Pótfüzetek a Természettudományi Közönyhöz. 47. pótfüz. 1898.

² Budapesti Szemle. 7. kt. 1875.

³ Emlékbeszéd Ch. R. Darwin felett. 1881.

⁴ Az újabb állattani mozgalmak különös tekintettel Magyarországra. Budapesti Szemle. 25. 26. kt.

⁵ Darwin és az állatvilág. 25. l.

mellett munkás életünk legnagyobb ösztönét és szépségét képezendi mindíg. Ez egyszersmind ama határvonal, melyen a hit és tudomány egymással érintkeznek.¹ Végül kifejezi azt a rendíthetetlen meggyőződését, hogy az elmélet, mely már eddig is ment át módosulásokon, idővel bizonyos irányban még jobban fog módosulni; „de azért alapját és főtényezőit tekintve, úgy hiszem, lényegileg nem igen fog az változni“.

Margó példája a legjótékonyabb hatással volt az állattan ügyére. Az a generatio, mely az ő vezetése alatt nőtt fel, ma a D. szellemében műveli az állattant. Egyetemeinken az ő szelleme uralkodik. S ezek alapján Szily Kálmán örömmel kiálthatott fel már 1877-ben: „Mily serény munkásság tárul fel előttünk az előbbi évek vesztégeléséhez képest!“²

De nemcsak a tudományos világ, hanem a művelt közönség is érdeklődéssel kezdett foglalkozni ez elmélettel. S e tekintetben a természettudományi társulat igen hasznos szolgálatokat tett. Közlönyt indított a természettudományi ismeretek terjesztésére, népszerű felolvasásokat rendezett, melyeknek kiadásáról és terjesztéséről gondoskodott, fordíttatja a legkitűnőbb külföldi természettudósok munkáit, melyek — mint Szily mondja — a művelt közönség minden rétegébe elszivárogtak s a bennök honoló szellem mindinkább köztulajdonná válik. Vidéken is egymás után alakulnak ily ezélből a különböző társulatok. Valóban szinte hihetetlen gyorsasággal térít mindenütt a darwinismus. A *Protestans Tudományos Szemle* ezt a tényt fejezi ki, midőn így szól:³ „A tanárok előadásain, a tanulók társalgásában, a művelt salonokban, az útezőn a sétányon, Darwin ott van mindenütt. A levegő darwinismussal van tele“.

Ily megnyugtató a munkásság, ha csupán az azelőtti hazai tudományos állapotokat vesszük tekintetbe. Kevésbé örvendetes, ha a külföldi mozgalmakat vesszük az összehasonlítás alapjául. Ezt a ránk nézve nem előnyös összehasonlítást teszi meg ifj. Apáthy István 1886-ban a Margó jubileuma alkalmából.⁴ Kicsinylőleg, lenézőleg beszél az állattan többi művelőiről, hogy Margó úttörő érdemeit

¹ Emlékbeszéd Ch. R. Darwin felett. 1884.

² Természettudományi mozgalmaink az utolsó évtizedben. Budapesti Szemle. 15. kt.

³ Dózsa Dénes, A darwinismus és az ellene emelt vádak. 1869. I. évf.

⁴ A tudományos állattan külföldön és Magyarországon. Budapesti Szemle. 45. kt.

annál jobban kiemelhesse. „A természettudományok terén aligha létezett valaha magyar bűvár, a ki korát megelőzte volna; de igenis létezett mentől több, sőt létezik is nem egy, a ki a mögött messze hátra maradt“. (113. l.) „A világ zoologiai tudományának hatalmas lendületeihez mi még eddig semmivel sem járultunk“. (123. l.) „A D. névéhez fűzött nagy átalakulás, ki tudja meddig maradt volna még méltányolatlan nálunk, ha Margó buzgó hívéül szegődve az új tannak, nem igyekszik vala ama nagy szellemből, a mennyit lehet, a mi tespedő zoologiai irodalmunkba is átöntené“. E vádaknak csak a külföldi tudományos állapotokkal összehasonlítva van alapja; de van magyarázata elmaradottságunknak is. E vádak éle azok ellen irányul, kik Margó álláspontját nem fogadták el. Hermann Ottó felel ezekre. A Budapesti Szemle 110, 111, 122. számaiban polemia fejlődik ki, melynek tárgyalása azonban nem tartozik hozzánk. De mutatja a tudományos élet fölpezsdülését.

A Darwin elméletének ismertetésében jó szolgálatokat tettek a folyóiratok. Mellőzve a Természettudományi Közlönyt, mely éppen e czél szolgálatára iudult meg, első sorban említem a Budapesti Szemlét, mely *Szily, Dezső* és *Szaniszló* idézett ezikkein kívül több mást hozott. Az 1875. évf. Margó emlékbeszédét közli Agassiz felett; 1880. évf. Róth Samutól *Néhány újabb elmélet a földtan köréből*; 1884. évf. Apáthytól *Az élő anyag és az egyéniség*. 1886. évfolyama hozza Szaniszlónak *A természettudományi megismerésnek végső határai* cz. cikkét. Du Bois-Reymondnak és Nägelinek nagy hírű felolvasásait ismerteti; ugyanabban az évfolyamban *Péterfi Jenő Történet és természettudomány* cz. Du Bois-Reymond beszédeit. Ezeken kívül fordításokat, könyvismertetések nagy számban hoz. E cikkek közül Szaniszlóé (Modern zoologia és gyakorlati élet) Virehow álláspontját visszhangozza. Margó alapján Huxleyvel azt tartja, hogy „vagy darwinismus vagy semmi“, ha az állatvilág létesülését egy valószínű hypothesisal magyarázni akarjuk. De az elméletnek nincs jogosultsága arra, hogy úgy szerepeljen, mint pozitív igazság, mint dogma, hogy a gyakorlati élet alapjává tétessék, „hogy a társadalom vallás-erköletesi élete ellen túlkapásokkal foglalkozzék“, miként Haeckelnél (Anthropogenie. 1874), ki ez elméletben járatlanokat „ügynevezett művelteknek“ nevezi s kiméletlenül támadja a vallásfelekezetek dogmáit.

A felekezetek szolgálatában álló közlönnyök is foglalkoznak

a darwinizmussal. *Dózsa* Dénes fennebb idézett cikkében¹ ezáfolja a felhozható vádak, hogy ellenkeznék a vallással, erkölccsel s így az állami és társadalmi renddel. „E tárgy felett itélni, csak a természet-tudományok jogosultak. Bármi lesz is az ítélet, a theológiának el kell fogadni s dogmáit a szerint alakítani“. Kovács Albert *A darwinismus és a kereszténység* cz.² azt fejtegeti, hogy darwinismus és materialismus nem egyik s amaz a vallással megfér. A ker. vallásnak nincs semmi oka valamely „természettézlet irányában ellenséges állást foglalni, míg az okoskodásaival az érzéki világ köréből ki nem lépett“.

A *Keresztény Magvető* is megnyitja hasábjait a darwinismus tárgyalására. Azt az álláspontot foglalja el, a melyen darwinismus és vallás vagy erkölcs nemesak hogy nem zárják ki egymást, de jól megférnek egymás mellett. 1876. évfolyamban *Derzsi* Károly Martineau-nak *Vallás és modern materialismus* cz. egy beszédjét fordítja, melynek lényegét kifejezi ez a mondat: „a vallás essentiája a természet-tudományok minden lehető eredményeitől független s a dolgok genesisének különböző elméletei között erősen áll“. (156. l.). Az 1880. évfolyamban *Rédiger* Géza *Szellemi omnibus* czímen inkább a gúny, mint a logika fegyvereivel harczol a „büchnerismus“ ellen. Az 1882—85. évfolyamban *Péterfi* Dénes négy cikket közöl a darwinismusról: *Darwinismus és vallás*, *Czélirányos darwinismus és isten eszméje*, *Czélirányos darwinismus és az egyházak*, *Darwinismus és erkölcs* czímeken. E cikkekben főleg *Weygoldt* nyomán arra az eredményre jut, hogy „a czélirányosság fogalmát a kiválasztási elmélet nemesak hogy nem küszöböli ki, sőt arra nézve nélkülözhetetlen, hogyha nem akar a legfontosabb kérdésekben az üresben lebegni“ (1882. 258. l.). Egy czélirányosan ható világelv felvétele „nemesak az emberi lélek aspiratióinak kívánalma, vagy éppen a létező vallások jogosultságának igazolására szükséges, hanem az a fejléstannak is úgy az egyesek élettüneményeit, mint a nagy egész jelenségeit tekintve összefér, sőt a nélkül a fejlődés elmélet sem lehet el a dolgok elsődleges okait illetőleg“. „Az Isten eszméjét a fejlődés-elmélet nem zárja ki . . . Így tehát a vallás ezen a ponton, eme legújabb és legmélyebb / szellemű tudományos fölfogással is összeegyeztethető“. (1884. 73. l.) A czélirányos fejléstan az erkölccsiséggel is összefér; de a csupán

¹ A darwinismus és az ellene emelt vádak. Prot. Tud. Szemle. 1869.

² U. o.

gépiesen és történetesen ható fejlődésv. veszélyezteteti azt, mert ennek etikája „nem egyéb jól szervezett egoizmusnál, törvényszerűségnél“ (1885. 271. l.).

A katolikus körök természetesen a leghevesebben nyilatkoznak a darwinizmus ellen. Péterfi cikkére a *Magyar Állam* (1884. máj. 13. sz.) rémülettel constatálja, hogy „a protestantizmus már kezdet fog a darwinizmussal is“ s rohan a pusztá negatio felé s a teljes hittagadás magvait szórja el (a Keresztény Magvető).

A Kiss-Palmer szerkesztésében 1886-tól megjelenő *Bölcseleti Folyóirat*, mely XIII. Leó pápa „Aeterni patris“ kezdetű körlevele felhívása alapján a bölcseletet a scholasticizmus, s főképp Aquinoi sz. Tamás szellemében műveli, természetesen, hogy minden erejével harczol a darwinizmus ellen. Palmer Mátyás, *A modern műveltség vallása* cz. az empirizmus híveiről mondja, hogy „ők a vallást csak névleg tartják meg“. (I. évf. 93. l.). A esanádi növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája fordítja Dresselnek, *Az élő és élettelen anyag* cz. művét (Temesvár, 1886.), mely az antivitalisták ellen irányul, kik szerint az élő és élettelen anyag között nincs lényeges, faji különbség. 1888-ban ugyanesak a esanádi növendékpapság lefordítja Cathrein, *A darwinizmus erkölestana* cz. művét. Dr. Maczki Valér *Az ősnemzés kérdésének színvonalai két évtized előtt*¹ cikkében azt bizonyítja, hogy az ősnemzés tanát ma már a természettudósok sem vallják. Kozáry Gyula, *Még egyszer az ősnemzésről és az öntermődésről*² cz. cikkében arra az eredményre jut, hogy az öntermődést a tapasztalat meczáfolja; a józan ész a tapasztalatból ellenkezőt következtet. A nagynevű Schlauch a magyar orvosok és természetvizsgálók 1890. évi nagyváradi gyűlésén *Evolutio és létért való küzdelem* címén foglalkozik e tannal szembeállítva azt a keresztény világnézettel. „A tudomány ne érintse érdes kezekkel és illetéktelenül azt, a mi az emberi fölénynek és méltóságnak megkülönböztető jele: az eszményiséget a haladásban, mely az isten gondolatában összpontosul s a lélek halhatatlanságát, mely nélkül az emberi életnek létoka esztelenség“.³ A *Magyar Sion*⁴ védelmébe veszi az evolutio tanát Schlauch-hal szemben: „Schlauch püspök bizonyára nem elvi ellensége az evolutionak vagyis a leszármazás problémájának.

¹ Bölcseleti Folyóirat. 1889.

² U. o. 1890.

³ Magyar Philosophiai Szemle. 1890. 305—310 l.

⁴ L. U. o. 309. l. aljegyzetét

Minek is volna? *A leszármazási problema nem ellenkezik az egyház tanával*. A ilyen nyilatkozat a milyen váratlan, ép oly meglepő s ép annyira magában álló a kath. böleseleti irodalomban. Főleg a darwinismus ellen irányul *Lubrich* nagy munkája (*Természetböleselet az aquinói sz. Tamáson alapuló bölesekedés legújabb örökbecsű vívmányainak nyomán. 5 kt.*) melyet a kath. kritika „biztos kalauzúl” ajánl „a legmodernebb tévelyek kikerülésére”,¹ a mely azonban a positivismus magyar képviselői előtt „kihívás korunk gondolkodásával, tudományos és böleseleti nézeteivel szemben”.² A jelenkor böleseleti mozgalmáiban két ellentétes világfelfogás viaskodásának új fegyverekkel, nagyobb erővel való folytatását látja a Böleseleti Folyóirat. Egyik a keresztény theistikus világfelfogás, a másik a tudatos isten-tagadás, az egyelviség (monismus). „De mindezeket mint óriás mulja felül egy más fajta monismus, a melyből századunk egész anyagelviségi iránya sarjadt”. S ez a Darwin leszármazási elmélete. Ugyanilyen szellemben foglalkozik a darwinismussal dr. *Prohászka Ottokár* (*Isten és a világ. Különös tekintettel a természettudományokra. Esztergom. 1890.*) De mintha nem volnának jól megválasztva a támadó és védő fegyverek az ellenséghez. Az álláspontok óriási távolsága mintha még a megértést is nehezítené. Érthető hát, hogy, míg a M. Philos. Szemle kritikusa olyan lenéző kicsinyléssel szól e könyvről (1891. évf. 295—302. l.), addig a felekezeti kritika a legnagyobb örömmel fogadja azt: „Prohászka műve böleselet-tudományi irodalmunknak egyik legtökéletesebb terméke; sem a távoli, sem a közeli múltban nem sok hozzáfogható jelent meg”. A vatikáni zsinat útbaigazításával elfoglalt Tamás-böleselet elég biztos kikötőt nyújt arra, hogy onnan minden természettudományi világfelfogás ellen tiltakozzék a Böleseleti Folyóirat író-gárdája. Prohászka nemesak ezek nézetét fejezi ki e szavakkal: „A Haeckel-féle animositas és gyűlölet a kereszténység ellen örök bélyege e század természettudományos manővereinek”.³ *Frederik Jenő* (*A lét bírálata. Az élő szervezet fejlődéséről és múvelődéséről általában és az élettevékenység lényegéről. 1893.*) a darwinismus álláspontján áll a czélirányosság fenntartásával, melyről hiszi, hogy mind a kedély, mind a tudomány követelményeit kielégíti.⁴

¹ Böleseleti Folyóirat. 1890. 720—740. l.

² M. Philos. Sz. 1892.

³ Böles. Folyóirat. 1893. 571—589. l.

⁴ L. U. o. 1894. 746—761. l.

Igyekeztünk egy pár vonással rajzolni azt a hatást, melyet a darwinismus irodalmunkra tett; igyekeztünk tájékoztatni a felől is, hogy minő fogadtatásban részesült a különböző felekezetek részéről.

Brassainak az előbbi cikkben fejtegetett álláspontját ismerve, természetes, ha a darwinismus ellen foglal állást.¹ De már itt kell jeleznünk, hogy az elmélettel nem foglalkozik azzal a tudományos kritikával, melyet az korszakalkotó fontosságánál fogva megérdemelne. Ebben a tekintetben majdnem azt mondhatnók, hogy értekezései megegyeznek irodalmunknak azon elég számos termékeivel, melyek megfelelő, a lényegig menő kritika nélkül pusztán e tan ismertetését tűzik czéljokúl. Brassai részéről nem is tekintjük ez értekezéseket egyébnek, mint ez elmélet lényege felől való tájékozódása eredményének. S ha mást nem, annyit mindenesetre mutatnak, hogy nincsen egész írói pályája alatt oly mozgalom, mely az ő minden iránt érdeklődő tudását ne foglalkoztatta volna, mely lelkén nyomtalanúl ment volna át. Mintha a materialismus elleni harcában kifáradt volna s erre nem lett volna sem elég kedve, sem elég érve, sem elég türelme. Nem látja ez elméletnek eredményekben oly gazdag hatását. Egyszer elfoglalt álláspontja elfogulttá teszi s elfogultságában nem lát benne mást, mint ellenséget. Ellenséget, mely nem szenved meg a vallást, megrázza a hitet s nem gondol a vallásos hagyományokkal. Ellenséget, mely még az ő értelmében vett böleseit is veszélyeztetni meri.

Kritikája — mint maga mondja — dualistai, anyagot és erőt, testet és szellemet, világot és istent megkülönböztető nézőpontból indul ki (Az ember eredete). Első idevágó értekezésében (*Éledés és életkezdet*) a spontanea generatio hívése történetével foglalkozva előadja Pasteur kísérleteit, melyeknek eredménye: omne vivum ex ovo. A szerves egyénnek egy sejtecskéje sem áll elé egy másiknak teremtő működése nélkül s maga megint nemzője másoknak. Azzal, hogy nem az éledő lé termi a gombát, hanem a gomba termése okozza az

¹ Ide vonatkozó cikkei: *Éledés és életkezdet*. Budapesti Szemle. 1862. 16. kt. — *Az ember eredete*. Koszorú. 1863. II. 1. 2. 17—19. sz. — *Fűvészs és kertész*. Budap. Sz. 1864. 20. kt. — *Néhány pillantás a természeti tudományok haladására*. U. o. 1873. — *Vallás és tudomány*. (Eredeti és kölcsönzött gondolatok.) Keresztény Magvető. 1873 — *Teremtés és fejlés*. U. o. 1878. — *Baj van a táborban*. U. o. 1880. — *Béke-kisértmények*. U. o. 1881. *Természeti válogatás és természeti istentan*. (Ford.) U. o. 1882 — *Fejlődés és erkölctan*. Erdélyi Múzeum. 1894

éledést, a spontanea generationak meg van adva a kegyelem-csapás. Különben is „a kezdet kérdése nem természettani, hanem metaphysikai kérdés, melynek eldöntéséhez a természetvizsgáló consultativum votummal járulhat ugyan, de deliberativummal teljességgel nem“.

Következő értekezésében (*Az ember eredete*) is kifejti e gondolatot: „A természetvizsgáló nem elégedve meg nemes és nagyszerű feladatával, most már theologus és philosophus akar lenni, mire az oly kirugók (főkép Huxleyt érti) legnagyobb részének se felfogása, se készülete, se előisméretei. Életünk legfontosb, legszentebb érdekeiről, létünk titkairól, az ember szellemi és erkölesi mivoltáról akarnak felvilágosítást, döntő feleleteket adni, ők, kiknek egy porszem alkatáról is csak hozzávető fogalmuk van, kik egy fűszál növést csak hypothetikus elmélettel birják magyarázni“.

Az ember eredete tárgyalásában a mikor? kérdésnél *Lyell* ősember korát ama „meddő és haszontalan igazságok“ közé útasítja, „melyeknek felfedezéseért fáradozni, vesződni balgaság és vesződség“, mert „nemcsak kétséget, homályt nem oszlat, hanem a megfajthatlan feladatok számát egy egészen újjal szaporítja“. Mert lehetetlen megfogni, hogy több 100 ezer éven át csak a kova — időszakig tudta vinni a míveltséget az emberi nem. A mikép? kérdésénél Huxley-vel¹ vitáz, ki az ember eredetéről való tanát Darwin elméletére alapítja. „Alakító, tenyésztő kertész, gazda, mint értelmes, tervező, elmélkedő, fontoló személyiség valóban létezik, holott az ő „működő természete“, mint az épen mondott tulajdonságú felsőbb lény, sehol sincs! És így a natural selection is, a mint ő ennek a nem létező lénynek működését nevezi, üres hang, ingyen szó; sőt több: képtelenség, mert válogatást válogató nélkül gondolni se lehet“ Huxley, hogy az embert a majmok közé esempészhesse, a majomcsaládban az átmeneteknek kelletténél több erőt, fontosságot tulajdonít. Brassai erre nem mond többet, mint: ez eljárással minden osztályozás, rendszerezés lehetetlenné válik. Ez bizony nagyon másodrendű kérdés s nem is tartozik a dologra. A végén mégis enged: „Ha Huxley állításai mind igazak volnának is, semmi egyéb nem volna vele elérve, mint egy szaktudományi, elméleti — ú. m. a természetrajzi rendszerezésbe tartozó — kérdés eldöntése“. Huxley tiszteli az ember méltóságát s hisz jövő reményeiben. De ember és állat közt psychikai megkülönböztetést nem ismer el. „Valóban — mondja

¹ Evidence as to Mans place in nature. London. 1863.

Br. — ha írónk s Moleschott közt kell választani — személyeket, nem tanokat értek — az utóbbit becsülném többre. Moleschott legalább nem hypocrita“.

A *Fűvészs és kertész*-ben szembeállítja a *teremtősek* (creatinismus) és *fejlőskék* (evolutionismus) elméletét. Amazok szerint minden fajt a dolgok kezdetén isten teremtett, e szerint a fajok örökösök és változhatlanok. E felfogás ellen „matematikailag győző erősséget“ nem lehet vetni. Darwin elmélete alapeszméi nem újak, s „csak alkalmazásuk s elméletté általánosításuk eredeti“. „De hiszen — veti utána — több eredetiséggel egy inductiv theoria sem dicsekedhetik a világon“.

1864. után néhány évig megszakad a darwinismussal való foglalkozása. Ez időben a módszer kérdése foglalkoztatja. 1873-ban megjelent ezikke (Néhány pillantás stb.) a British Association for the Advancement of science üléseiben előadott tárgyak „válogatott kivonata“ saját felfogásának közbe-közbeszűrésével. *Lubbock*-kal szemben azt hangsúlyozza, hogy a semmiből fejlődés szintoly megfoghatatlan, mint a semmiből teremtés. Darwin typusa határozatlan, képzelhetetlen alak, gondolt lény. A változékók alakulása magyarázatánál „alap és analogia nélkül szűkölködőbb hypothesist keveset mutathat fel a természeti tudományok historiája“. Igéri ez eszmék bővebb és világosabb kifejtését.

Ez ígéret beváltása *Teremtés és fejlődés ez. értekezése. Haeckel* (Freie Wissenschaft und freie Lehre. Stuttgart. 1873.) ezt az alternatívát állítja fel: természetes fejlődés vagy a fajoknak természetfeletti teremtése. E kettő közül kell választani, harmadik nem létezik. Brassai már az evolutiora és descendentiára vonatkozó kritikája után a létező különféle fajok létrejötte megmagyarázására a *teremtés* hypothesisét veszi fel. A „semmiből“ nem lényeges jegye a teremtés fogalmának, mit történelmileg próbál bizonyítani. Ezek után kimondja: „a teremtés hamisítatlan értelmében természetes jelenség“; sőt tovább megy s Haeckel alternatíváját megfordítva állítja fel: természetes teremtés vagy természetfeletti fejlődés. S így szerinte a kosmogonia általános elve a teremtés, nem a fejlődés. Az idevonatkozó következő értekezései kevésbé lényegesek s csak azt mutatják, milyen éber figyelemmel kísérte a külföldi tudományos mozgalmakat. *Baj van a táborban* a természettudósoknak (Haeckel, Du Bois-Reymond, Virchow, Argyli herezeg, Foulerton stb.) egyes kérdésekre vonatkozó eltérő felfogásait, nézeteit ismerteti s bizonyos kárörömmel constatalja, hogy míg a múlt százbeli encyclopaedisták hada, mint egy

macedoniai phalanx átronthatatlan és ellenállhatatlan csoportban küzdött, ma ez egészen másképp van, mert minden lényegesebb kérdésnél megszólalnak a vélemények. *Béke-kisértmények* czímen Jaegernek ama felfogása ellen kel ki, mely a theologusokat össze akarja békíteni a darwinismussal. Sem béke-kisértményekre, sem békére nincs szükség; mert a két fél két különböző mezőt mível; egyik a testi, másik az erkölesi világban honol. A kettő egymástól független. E két világ között a philosophiának kellene a közbenjárónak lenni; de a kettő közti viszony és kapocs kiderítését „csak egy jövődő philosophiai rendszertől várhatjuk“. Különbben a darwinismusról ítéletét a következőkben foglalja össze: „Nem ismerek a tudomány történelmében oly hypothesis-t, mely elannyira rohanó ostrommal foglalta volna el a közvéleményt, mint a darwinismus“, melyet úgy tekint, „mint egy teljesen felszerelt, minden kellékekkel fényesen ellátott, stratégiailag elrendezett számos, fényes, feddhetlen hadserget, melyhez csak kettő hiányzik, ú. m. bizonyos czél és átgondolt haditerv“. E hypothesis bámulatos elharapózását a divatnak tulajdonítja. Oda is becsempészte magát, hol nincs számára hely, aesthetikába, philológiába.

DR. GÁL KELEMEN.

Párisi levél.

Páris, 1899. jan.

(A szabadelvűek értekezlete Nimesben. Megnyitás a párisi theol. facultáson. A „Comis-ion fraternelle“ összejövele Párisban. Pièrre Loti Renaudin Judithja, történelmi dráma. Loti beszéde a francia akadémiában az erénydijról.)

Szerkesztő ur!

Hogy az érdekesebb eseményekkel lépést tartsak, összegezem a főbb dolgokat, melyek utóbbi levelem óta történtek. A szabadelvűek évi értekezletüket Nimesben tartották meg. Sokan voltak jelen s Schweitzből is egy küldött, ki arról beszélt, mely szerint Schweitz különböző cantonaiban mindenütt keresztül akarják vinni az állam és egyház elválasztását. A főtárgy mindazonáltal az értekezleten nem ez volt, hanem: „Művészet a cultusban“. A felolvasó feltárta a művészet különböző nyilvánulásait a templomokban a legrégebb kortól napjainkig. Feltárta, hogy a különböző korszakokban a vallási gondolat hogyan nyert kifejezést a templomi épületekben, most naiv, majd sötét, majd kegyetlen, majd ünneplés formában nyilatkozva. A protestáns templomokhoz érkezve, elődeink tragikus történelméből megmutatta, hogy a huguenottáknak nem volt idejük arra, hogy a templomok építésénél művészetre még gondoljanak is. Templomaiknak egyszerűsége némileg vallásuk szigorúságának symboluma. Hozzá tette, hogy szerinte a protestáns templomoknak Franciaországban még sem kellene annyira esupa-szoknak lenniök. Nem azt ajánlja, hogy oly izléstelen ékítéseket alkalmazzanak, milyeneket sok kath. templomban találhatni, de jó izlésű, egyszerű diszítést alkalmazhatnának a menyezeten. A mi magát a cultust illeti, azt kívánja, hogy tartsák meg azt eddigi egyszerűségében, csakhogy az énekre fordítsanak nagyobb gondot, s a régi dallamok mellé vegyenek fel újabbakat.

E felolvasás nagyon érdekelte az egyháziakból és világiakból álló közönséget. Az értekezlet alkalmából istentiszteletet is tartottak.

Az egyházi beszédet Guillard genfi lelkész mondotta ez ige alapján : „Mert hit által járunk most és nem szemmel való látás által“.

A predikátor megmutatta egyfelől, hogy mi a tudomány módszer nélkül, s másfelől mi a hit gondolkodás nélkül. Az ellenmondás a kettőnek egyesítése által oldódik meg, a valódi tudománynak, mely nem szorítkozik csupán a külső nézésre, hanem a minden dolgok forrására megy vissza, és a hitnek egyesítése által, mely nem elégszik meg azzal, hogy azt mondja: Credo, quia absurdum.

— A párisi prot. theol. facultásnak ez évi megnyitó ünnepélye különösen érdekes volt. Először Sabatier beszélt és azután Reville Jean tanár. Sokan jöttek el a megnyitó ünnepélyre és várakozásukban nem csalódtak. Orthodoxok is voltak jelen, a mi pedig ritkán történik. Sabatier miután felsorolta a facultás múlt évi munkáját és felemlítette, hogy a tanulók száma mind emelkedik, rátért egy nagyon kényes és a mai szomorú körülmények közt Franciaországban égető kérdésre: „a lelkészek hazafiságára“. Nem idézhetem e beszédet, mely minden oldalról tapsot nyert, de egynehány helyet közlök belőle: „Gyakran hasonlították a hazafiui érzést a családi érzéshez, vonzalomhoz, például a gyermeknek az anyjához való vonzalmához. . . . A hazafiui érzést nem is lehetne jobban meghatározni, mint e hasonlítással. A haza egy anya, ki kebelében hordott, saját husából és véreből alkotott, s nemesak hogy táplált világi hagyománya gazdag tejéből, hanem ha szabad úgy mondanom, egyéni lelkünket a saját nagy lelkének részévé tette. Így a hazaszeretetnek meg van mindaz a jellemvonása, mi a gyermeki szeretetnek . . .

Gyakran mondják azt is, hogy a hazafiság vallás. S folyton beszélnek a haza vallásáról, éppen mint a családeőről. De ez az összehasonlítás nem éppen annyira igaz, mint az előbbi. A kép csak megközelítő. A vallás szó, magasabb értelemben magában foglalja azt a független adományt, önmagának teljes birását, azt az adományt, mely felett rajtunk kívül csakis Isten rendelkezhetik. Sem a hazának, sem anyáknak nem áldozhatjuk fel erkölcsi és vallási lelkiismeretünket, emberi tisztességünket . . .

Hogyan lehet gyakorlatilag megmutatni hazafiságunkat? Egy jól berendezett házban a család minden tagjának meg van a maga teendője és a legelső hazafiui kötelesség azt jól betölteni. De kedves tanulók, a haza megkivánta tőletek, a minthogy jogában is van, hogy egy évet a katonaságnál töltsetek. Üdvözöllek, hogy sohasem

panaszokdatok e kötelezettség miatt, hanem ellenkezőleg, boldogoknak és büszkéknék érzitek magatokat, hogy azt kortársaitokkal teljesítettétek. Később polgárok és családtyák lesztek, de nem gondolom, hogy soha jobban szolgálhatnátok hazátokat, mint lelkeszi hivatásotok komoly és hatályos teljesítése által. A hazának szolgálni nem azt teszi, hogy ne szenteljétek magatokat az Istenországának szolgálatára és viszont. Nem azt teszi. Minden, a mit Istenországaért, a lelkek erkölcsi fölemeléseért tesztek, ez a legjobb és leghasznosabb, a mit hazátokért tehettek. Ne képzeljétek hát azt, hogy hazafiságtokat gyakorolni és megmutatni ezért ki kellene lépnetek lelkeszi hivatástokból, sőt abban kell maradnotok és abban magatokat a legtevékenyebbeknek és a leghüségesebbeknek mutatnotok . . .“

Ezt a vallásos, böles és gyakorlati beszédet a nagyszámu hallgatóság lelkes tapssal fogadta.

Sabatier után Reville Jean tanár következett, kire a facultas tanfolyamát megnyitó értekezést bízták. „A theologia, mint az egyetemi tudományok alkotó része és a reformationnak nélkülözhetetlen alapja“ — ezt választotta Reville tárgyul. És értekezése nagy szellemi élvezetet nyújtott. Következetes logikája, eszméinek átgondoltsága és a kifejezésben való bátorság lekötötte a hallgatóságot.

Reville megmutatta, hogy mily hiábavaló előítélet, hogy a theologia egy elzárt terület lenne, hol csakis egyedül a tekintély uralkodik, hol a tudománynak semmi szava, hol az igazság vizsgálása hasztalan munka, mert a theologia nem szabad. A kik így gondolkoznak, a középkori scholastikát összetévesztik a valódi theologiával, mely a vallási tüneményeknek a tanulmányozása, azaz oly tüneményeknek a tanulmányozása, melyek sok más tüneményt érintenek a nélkül, hogy azokkal összeavartatnának. A tudományegyetemenek a tünemények minden lehető rendjét tárgyalják és különös lenne, hogyha a tanulmányok köréből a vallási tüneményeket ki akarnák zárni, melyek még általánosabbak és összetettebbek, mint más tünemények. A theologia tehát föltétlenül szükséges egy jól szervezett egyetemen.

„De az egyetem nem kevésbé szükséges a theológiára nézve, mert ez valóban nem létezhetik, csakis ha teljesen alkalmazkodik a szorosan tudományos módszerhez, melyet minden egyetemi tanulmányoknak követni kell. Kétségtelen, hogy mint az orvosi facultásnak feladata orvosokat nevelni, a bölesészeti facultásnak tanárokat, a theologiai facultásnak lelkeszeket kell nevelni az egyház számára.

Igy a vallási tünemények közt a kereszténység az, melyre a tanítást központosítani kell. De a kereszténységet, mint minden más tény, tudományosan, bírálattal kell tanulmányozni, ha azt valóban meg akarjuk ismerni. És ez különösen áll egy protestáns facultásra nézve. Mi a protestáns theologia a biblia szabad tanulmányozása nélkül? E szabad tanulmányozás a reformatióból foly. A reformatio megszabadította a theológiát, az egyetemen annak helyet adva és a protestáns népek mindenütt ragaszkodnak ahhoz, hogy az egyetemen neveljék lelkészeiket¹.

Reville következőleg kiemelte, hogy a lelkésznek jellemvonása mély és élő kegyesség és hogy e kegyességnek szilárd alapja az evangéliumban van. De hozzá tette, hogy az első és lényeges kötelesség arra nézve, hogy valaki az evangéliumra hivatkozhasse, nem az-e, hogy megértse, mi az evangélium. Különben mi értéke lenne hitének? Éppen semmi. Tehát, mondotta végül Reville a tanulóknak, kik nagy érdeklődéssel hallgatták, hogy az önök hite személyes élő, erős hit legyen, azért akarjuk, hogy tudományuk szabad legyen.

Az értekezés mély benyomást tett. A kik eddig nem hallották Reville-t, meglepte, hogy mily tisztán és világosan tárgyalja a philosophia és theologia legnehezebb kérdéseit.

Örömmel jelezhetem, hogy a facultas a legvirágzóbb. Sabatier jelentése szerint tényleg 95 hallgató iratkozott bé, kik közül 73 francia, 22 különböző nemzetekhez tartozó külföldi. Ez a legnagyobb szám a facultas megalapítása óta.

— Ezelőtt egy évvel volt alkalmam jelezni, hogy az orthodoxok és liberalisok egymáshoz közeledni látszanak. Most azt mondhatom, hogy a kibékülésre való hajlam mind nagyobb lesz. Talán a külső események is hozzájárulnak ahhoz, hogy a francia protestantizmus különböző pártjai egymáshoz közeledjenek. Mikor a protestánsokat minden oldalról támadják, mikor a lelkiismereti szabadság ellenségei egy új Bertalan-éjt kívánnak, a huguenotta összetartás régi szelleme felébred és a kicsiny sereg egygyé tömörül, hogy az ellenséggel szembe nézzenek. Mikor a kath. papság a szószékről kiált a protestánsok ellen, a reformatio fiai azzal a kiáltással felelnek: protes-

¹ Csak Magyarországon nem adtak még helyet a prot. theológiának az egyetemen, mert hogy a kolozsvári egyetemen néhány órát hallgathatnak a prot. theol. növendékek, ez még nem jelenti, hogy az egyetemen a theológiának helyet adtak.

tánsok gyűljetek, mint Izrael sátoraitokba. A liberalisok és orthodoxok képviselői, kik a lyoni értekezleten megállított „Commission fraternelle“-t alkotják, a múlt novemberben Párisban összejövetelt tartottak és valóban testvéri szellemben hoztak határozatokat a francia protestantismus általános érdekeit illető fontos kérdésekben. Így például bizonyos helyeken lelkészség állításának megtagadására nézve, mit a vallásügyi minister tervel. Hogy a minister javaslatát meg lehessen érteni, szükség tudni, hogy némely protestáns gyülekezetnek száma, mely e százév elején magas volt, leapadt. Más helyen pedig, a hol ezelőtt ötven évvel kevés volt, most annyira növekedett, hogy teljes joggal lelkészt igényelhet. Már most az állam ez utóbbi helyeken nem akar lelkészi állomások szervezéséhez hozzájárulni, hanem azt akarja, hogy a lelkészi állomások szüntetessenek meg ott, hol a protestánsok száma megapadt és tétessenek át oda, hol a protestánsok száma megnövekedett. Ez eljárás a francia protestantismusnak nagy kárára lenne, mert a lelkészek nélkül hagyott helyeken a kath. papság mindent elkövetne, hogy a magukra maradt protestánsokat hatalmába kerítse. Ehhez hasonló kérdés Madagascarban a protestánsoknak egyházzá szervezése is. Az állam e gyarmaton a kath. egyházat hivatalosan szervezte, de a protestánsokért semmit se tett, holott ezek nagyobb számmal vannak. Az igazság úgy kívánja, hogy az állam a protestánsokkal szemben éppen úgy járjon el, mint a katolikusokkal szemben eljár.

A „Commission fraternelle“ tagjai mind egyeztek abban, hogy az államnak tiszteletben kell tartani minden egyháznak elidegeníthetetlen jogait. A bizottság belső ügyeket is tárgyalt, de azoknál is egyetértést mutatott.

— Szólnom kell egy szindarabról is, mely a múlt év ó utols hónapjainak egyik eseménye volt, s mely a francia protestantismust különösen érdekli. Ez Pierre Lotinak, igazi néven Julien Viand-nak történelmi drámája: „Renaudin Judith“. E dráma egy nagyszerű lap a protestánsok történetéből, XIV. Lajos szomorú idejéből, a Nantes-i edictum visszavonása utáni napokból. 1685. őszén játszik, St. Pierre kicsiny helységben, Oléron szigetén. Mindenütt ki van hirdetve a IV. Henrik edictumának visszavonása. A dragonyosok már megkapták a rendeletet, hogy a huguenottáktól vallásuk megtagadását kívánják, s ellenesetben úgy bánjanak el velük, mint lázadókkal. A Renaudin-család házi istentiszteletre gyűl, hogy imádkozzék és az evangéliumot olvassa. Megegyeznek, hogy a nagyanya

és atya maradni fognak, a család többi tagjai pedig hajóra szállnak, mely Hollandiába viszi. Könnyek és zokogás közt mondanak búcsút egymásnak. A gyermekek átölelik még egyszer nagyanyjukat és az imától erősítve, hittel, bátorsággal és reménnyel telve teljesítik a nagy áldozatot, egymástól elszakadnak. Ez a szomorú dráma eszméje, s bonyodalma a nagy küzdelem a szerelem és kötelesség közt, Estellan dragonyos kapitánynak szerelme Renaudin Judith iránt, s Judithnak vallásos magasztosultsága, ki a sziv érzelmét elnyomja, hogy vallásos meggyőződésének engedelmeskedjék.

Szép szerepe van a darabban egy katolikus papnak is, Baudry, st.-pierre-i lelkésznek, ki leczkét és példát ad a türelemre, midőn kárhoytatja az üldözéseket s a huguenottákat, kiket üldöznek, a Krisztus tanítványainak mondja s gyermekeiket sekrestyéjébe gyűjti és az üldözés pillanatában az oltár alá rejti el. A dráma hét képből áll s a cselekvény benne élettelses és a legnagyobb mértékben megindító.

Alig lehet szebbet s szivrehatóbbat gondolni, mint azok a családi jelenetek, hol a huguenotta gyermekek szerepelnek. A hatodik kép dialogja mestermű, melyet bátran oda lehet állítani Corneille és Racine tragediáinak híres helyei mellé. Nehéz a benyomásról számot adni, melyet e történelmi dráma tesz a nézőre. E drámában van valami különleges. Az ember teljesen feledi, hogy színházban van. A mikor a Renaudin család házi istentiszteletét nézi és Judith a János evangéliumából egy fejezetet olvas, az ember azt hiszi, hogy templomban van. Ez egészen új és ismeretlen dolog és jótékonyan hat a jelen pillanatban, mikor az elvakult fanatizmus a középkor gyűlölködését akarja felidézni. Az ily kísérlet, milyent szerző tett, mindig kockázatos és bátorság kell hozzá, hogy azt valaki megtegye. Szerzőnek meg volt a bátorsága ehhez és teljes siker jutalmazta.

A drámához azóta irt előszóából azt látjuk, hogy a Renaudin család a XVII. százban létezett és hogy Renaudin Judith egyike volt a szerző öszsüleinek. Ma is birtokában van és mint drága ereklyét őri e tiszteletreméltó őse által Hollandiából irt leveleket. Szegény nemes levelek, mondja, úgy érintelek, mint valami szent dolgot. Szegény nemes levelek, bátorsággal, Istenben való bizalommal és fenséges önmegadással teljes levelek! A legnagyobb veszélyvel szemben semmi panasz, semmi zugolódás“. Ez előszóért legnagyobb tisztelet illeti Lotit. Ezzel nekünk e küzdelmes napokban jó szolgálatot tett.

Miután Pierre Loti-ról beszélék, meg kell emlékeznem arról is, hogy a francia akadémia őt jelölte ki, hogy az erénydíj kiosztásánál nov. hóban beszéljen. Az akadémia nagyterme zsufolásig megtelt. A közönség hallani akarta, hogy a híres regényíró hogyan beszél az erényről és szeretetről. Meg volt szokva ahhoz, hogy az erénydíj kiosztásánál a beszédek mindig ugyanazok, csak az emberek különbözök, s inkább divatból mentek az ünnepélyre, mint érdeklődésből. De gondolták, hogy Pierre Loti az ő eredetiségével valami újat hoz elé. És nem csalódtak. Némelyek azt hitték, hogy magáról fog beszélni, s mondott is egy néhány szót magáról, de csakis egy néhány szót, melyek után azonnal tárgyára tért, a szeretetre, Pál apostolnak ama tételét idézve: „Ha embereknek vagy angyaloknak nyelveken szólnék is stb...” S az apostol levelének ama fejezetéről némi magyarázatot adva, nagyszerűen beszélt a szeretetről, melynek bámulatos példáira mutatott azok közül, kiket a francia akadémia az erénydíjjal kitéüntetett. Beszédét azzal végezte, hogy idézte ismét Pál apostolt: „Azért most megmarad: a hit, a reménység, a szeretet, ez három; ezek között pedig legnagyobb a szeretet“.

Ez némileg egyházi beszéd volt; egy beszéd, milyent nem gyakran hall az akadémia. A kik azt gondolták, hogy Pierre Loti valami újat hoz elé, nem csalódtak. Itt is, mint szindarabjában, protestáns nevelésre vallott. Nem habozott az akadémiában sem, mint nem habozott a színházban: idézte az ujszövetséget. Hallatta az ily nyelvhez kevésbé szokott sokasággal a Mester és egyik nagy tanítványa tanításait. Annyi gyalázat között ez vigasztaló reánk protestánsokra nézve.

CHARRUAUD D.

Gyöngymondatok.

(Ujkori íróktól.)

F o r r a d a l o m.

A tűzhányók kődarabokkal, a forradalmak emberekkel dobálóznak. Általok családok messzevidékekre dobatnak, egyesek rendeltetése kiugrik kerékvágásából, csoportok szétszóratnak, szétszakgattatnak, az emberek lehullanak fellegeikből, más országokban s földrészekben szedik fel magukat. Ahol megfordulnak, eltűrik; ahonnan eltávoznak, nem sajnálják. Uj gyökeret vernek, a hol verhetnek. *Hugo Victor.*

Minden tekintély sérti titkon az embereket, annyival inkább, mert minden nevedni kíván. S mikor ellenébe az emberek szentnek hitt ürügyet találnak, forradalmi tésre lépni kötelességnek érzik. Így az egyik üldözővé, a más pártütővé lesz — mindkét részről Istenre hivatkozva. *Voltaire.*

Egy alvó óriás, szempilláinak felemelésével, egy egész történet világot, annak minden nagy embereivel együtt, elűz. *Jókai.*

Kérdés: a rázkodással járó újaszületési föllépésre van-e politikai joguk a beteg népeknek? Felelet: több, mint az uralkodóknak az önkényre! *Rousseau*

A forradalmaknak csak egy indoka s csak egy végeztelje van: a szabadság élvezete — akár egy, akár több egyén, akár mindenek részére. *Chateaubriand.*

A forradalom olyan mint az érez, mely forr és az elválasztó tégelyben ujjá születik. *Danton.*

A forradalom, mint Saturnus, fölfalja szülőtteit. *Danton.*

A fejedelmek készségesen járhatnak el, mert az állam ereje kezökben van; de az összeesküvőknek lassan lehet haladni, mert mindenök hiányzik. *Montesquieu.*

Föld. Földmívelés. Földrengés.

Az embernek kevés földgörmöngyre van szüksége, hogy használja s még kevesebbre, hogy alatta megnyugodjék. *Göthe.*

Életemben csak egy okszerű dolgot tettem és ez a földmívelés. *Voltaire.*

A földészet az embernek mindig legelső életmódja, legtisztességesebb, leghasznosabb, következőleg legnemesebb minden lehető foglalkozásai között. *Rousseau.*

A föld egy szerető, s mindazok, kik belőle születtek, csak kétségbeeséssel hagyhatják el. A föld az engesztelés temploma. *Sand Gy.*

Két osztályu földrengés van: az egyikfélék a földben levő folyós anyagok nyomásától és kitörésétől származnak; a másikféléket pedig a sziklák összeomlása okozza: az emberre azonban egyaránt ugyan azt a benyomást gyakorolják s ugyanazon módon terjednek tova nagy tereken. *Elizée Reclus.*

A földmivelés minden állapotok legboldogabbika — egyedül irigységmentes. *Marmontel.*

F ö s v é n y s ó g.

Hatalmas szellem! a mit adtál,
Megvan, nehéz závár alatt áll;
Ah! ha egy kis fillért apadna,
Örülség szállna meg miatta! *Tompa.*

A fősvény olyan, mint a nő, a ki örömmel fogad és fájdalommal szül. *Saphir.*

Az ember vagyona nem a bőröndjeiben van, hanem azon használatban, melyet abból húz. *Rousseau.*

Egy fősvény elrejtett kincsét ellopták, a mit ő észrevevén, ijedtében elájult. Egy orvos azt tanácslá, hogy füle mellett számlálgassanak aranyat és ezüstöt, mert annak hangjára felébred. *Richer* meséje.

A fősvénynél nincs igazságtalanabb és nyomorultabb: éhségét az óhajtott dolgok felingerlik, a megnyertek nem csillapítják, a reménylettek csilognak, a birtokoltak elolesóúlnak. *Petrárka.*

A fősvénynek több gyötrelme van, mint a szegénynek. *Lambert örgrófné.*

A fősvény ifju korában jövedelmet takarít meg vénkorára, a vén pedig megsugorgatja halálára. Halálára abból örökösse fényes temetést rendez, a többit mohón felfalja. *La Bruyére.*

Gyűjtötte: KISS MIHÁLY.

KÜLÖNFÉLÉK.

Szász Domokos meghalt. Az erdélyi ev. ref. egyházkerület elvesztette 14 éven át kiváló vezérét. Az enyedi ref. theol. facultásnak megszüntetésével és a Kolozsvárt felállított új facultás érdekében eszközölt pénzügyi műveleteivel sok küzdelmet idézett fel egyházkerületében. A történelemíró feladata lesz, hogy e küzdelmeket megítélje és azt a mi méltánylandó, igazságos tekintettel méltányolja. Szász Domokos neve össze lesz forrva a közös protestantismus történelmével is. A közös protestantismustól nem zárkozott el, sőt annak szószólója volt, de csakis bizonyos határig, és a „Reform-egylet“ kérdésében heves irodalmi harcot folytatott Ballagi, Kovács Albert, Ferencz József és Jakab Elek ellen, kik күннеbb akarták a közösség határvonalait terjeszteni. Szász Domokos életének egyházkerületében egyik eredménye: számos templom és papilak építése oly helyeken, hol az elmúlt idők mostoha viszonyai vagy más körülmények pusztaságot hagytak hátra, és ő e veszélyeztetett pontokon erősségeket emelt nemcsak saját híveinek, hanem a magyarságnak is, annak a hazafiúi szellemnek, melyben a mi protestantismusunk egy, s melynek jegyében a testvéregház nagy halottja előtt templomunkról a zászló meghajolt.

Özv. Gróf Kornis Zsigmondné, lozsárdi Bárá Györfly Bertha 1898-ban elhalálozott Debreczenben. Gróf Kornisné egyike volt a legmiveltebb és legvallásosabb nőknek. Régebb Kolozsvárt is hosszasan tartózkodott kedves rokonánál, P. Horváth Borbáránál. Az utóbbi években azonban állandóan Debreczenben lakott egy másik rokonával, Gróf Bethlen Miklósné — költői nevén Iduna — leányával. Ott is hunyt el. Életében vallásos buzgóságának számos jelét adta, s kolozsvári templomunkban is egy szép takaró őrizi nevét. A hitbuzgó és honszerető főúri nő emlékét ékesszóló szavakban örökíti meg az a beszéd, melyet Főt. Ferencz József püspök felette mondott, s melyet most a család kiadott.

Vallásos gondolatok. A természeti életnek minden megnyilatkozása az Isten megismerésére és imáadására vezet. Az ő kezének nyomait látjuk a virág fakadásában, a gyümölcsben, melyet élvezünk, a gabonában, mely életünket fentartja és mindenben, mit a föld nyújt lakói számára. Ezek egyetemlegesen hatalmas szózattal hirdetik: Ember borulj le alázatosságban a földre, mert ezekkel mind az ő bölcsesége, szeretete és gondossága áraszt el téged.

S hogy van az mégis, hogy midőn az isteni kegyelemnek annyi fényugara omlik le némelykor érdemetlen fejünkre, midőn nem vonja meg tőlünk támogatását, segélyét akkor sem, midőn a nehéz órákban, melyek jellemünk próbaköve, megállunk és kételkedésünkben felkiáltunk: Jó Istenem hol vagy? nem látlak téged — az adott jóktól elkényeztetett némely gyermeke nem ösmeri el *Azt*, ki mindeneiket adott és fentart. Bizony tévutakon jár akaratlanul az emberek egy része és az észak mindig bolygó kísértéseire pusztába jut. És ebből a lelki kietlenségből kihez forduljon? Midőn minden tárgy vagy élő szerv functionál, mert az a természet rendje, functionál mint az óra, mely lejár, mert úgy alkották rúgóit, kerekeit, hogy annak mozognia kell, s mint a cséplőgép, mely elveti a gabonát, mert a gőz hajtja, így minden meg van magyarázva, szemünk elé állítva — tehát elhisszük egy magasabb eszmény egy felettünk álló erő: Lélek, Isten elismerése nélkül? Valóban szomorú és kietlen lehet az ember benső élete, ha gondolatainak, érzéseinek minden szála csak ilyen silány talajban verhet gyökeret. E szomorú állapotból csak egy helyezhet vissza a boldog családi élet zavartalan örömeibe, hol lelkünk megnyugszik, a meglévő társadalmi rendbe, és a gondviselés kiapadhatatlan jótéteményeit elismerő hálatelt kebellet fogadjuk, ha kicsinységünk érzetében kegyelettel pillantunk a jóságos Isten nagy hatalmára, bölcseségére és igazságosságára.

A ki már a természetből megösméri a keresztény vallás alapítója tanításának egyik sarkétételét: az igazságos, a szerető, a kegyelmes Isten személyében, — hívő lelke áhitattal szívja magába a Názáretbeli Jézus emberbaráti tanait. Mondjon a kételkedés bármit, egy bizonyos, hogy a lélek nyugalmát az Istent tisztelő, keresztényi tettekben bővülő-ködő élet, a keresztény vallás által előírt élet adja meg. *Báró Petrichевич Horváth Kálmán.*

XIII. Leo pápa a római egyházi nemesek karácsoni üdvözlétere felelve keserűen panaszkodott arról a nehéz helyzetről, melybe a Szent-széket a polgári hatalom elnyomó politikája juttatta. A százévet fegyverzőre, elégedetlen népek zajongása, eltűnő birodalmak összeomlása zárja be. Olaszország polgári állama sokkal támadóbban lép fel a pápaság ellen, mint valaha, mit mutat az olasz kormánynak egy újabban hozott törvénye, mely némely kath. társulatokat az országban megszüntetett és e társulatok főbb vezetőit bebörtönözte, mint az állam elleni összeesküvőket. Kétségtelen, hogy az olaszországi újabb politikai fejlemények a pápaság érdekei ellen történtek. Hogy mennyiben járultak azok az olasz királyság megszilárdításához és általán az emberi szabadság ügyéhez, az ezután fog meglátszani. Annyi azonban bizonyos, hogy a pápának a királyság politikájába való belélegegyedése alábbszállított, mióta az országban támadt újabb zavarokat a kormány elnyomta.

A pápaság jövőben követendő irányára nézve a Vatikánban többféle nézet uralkodik. Berthelet olasz író szerint a Rómában lakó huszonkét bibornok közül némelyek, a kiket Rampolla vezet, a mostani politikának feltétlen folytatását kívánják; mások pedig azt szeretnék, hogy a római püspök térjen vissza eredeti hivatásához, s legyen a lelkek

pásztora, minden diplomatia nélkül, — erről eddig nem lehetett hallani; — mások még a előbbi két nézet közt a közép utat választanák. A Rómán kívül lakó tíz olasz és huszonehét külföldi bibornok nem kifogásolja ugyan, hogy olaszt válasszának pápának, de nem hajlandók arra, hogy a választásnál a curiánál levő bibornokok irányítását elfogadják. Jelöltekül, miután Ferrari, milanoi érsek, Rampolla kedvelte magát lehetlenné tette, ezek tekinthetők: Parrochi bibornok, kit a szélsők egyhangulag vinnének, habár ő kevésbé szélső, mint pártfelei; Vanutelli, a karmeliták főnöke, Rampolla ellenfele, ki a túlhajtott politikát ellenzi; s végül Sarto, a velencei patriarcha, kit a Rómán kívüli bibornokok legszivesebben látnának a pápai széken, valamint az olasz kormány is. A nevezettek mind ötven és hatvan év közt vannak, csak Ferrari negyennyolcz éves. Berthelet a római kérdést megoldhatatlannak tartja. Annak is marad, míg a pápai udvarban a Rampolla-iránynak lesz többsége.

Átöröklés. A közelebről elhalt Dr. Vargyasi Groisz Gusztáv országgyűlési képviselő, elébb egyetemi tanár, mint kitűnő szónok volt ismeretes. Dr. Groisznak anyai ágon nagyatyja, Vargyasi Szász Mózes, e százév elején a kolozsvári unitárius egyházközségnek híres szónoka volt.

Olaszországban Aquilanti domokos-rendi tudós szerzetes kilépett a rendből, melynek ötven évig volt tagja. A Vatikán nem rég egy theologiai kérdésre pályázatot hirdetett. Aquilanti is részt vett e pályázon, mivel évtizedeken keresztül tanulmányozta Aquinoi Tamás iratait. De nagy meglepetésére munkáját egyház-ellenesnek és Aquinoi Tamás bölcselmével ellenkezőnek ítélték. Erre a tudós atya elhagyta a kolostort és polgári ruhát öltött.

Az amerikai unitáriusok 1899. évi évkönyvéből érdekesnek tartjuk egy néhány adatot közölni, a melyek némi tájékozást nyújthatnak ottani testvéreink egyházi viszonyairól és hitéletéről. Egyházközségeik száma 454. Ezekből 7 a mult évben alakult. De ugyancsak a mult évben 7 részint más egyh. községekhez csatlakozott, részint teljesen feloszlott. Tehát sem növekedés, sem apadás az egyh. községekben nem volt. A 454 egyházközség közül 19-ben egyáltalában nem, 9-ben pedig csak a nyár folyamán tartattak isteni tiszteletek. Amazokat „*alvó*“, ezeket „*nyári állomással*“ bíró egyházközségeknek nevezik. Lelkészeik száma, mely 1898-ban 535 volt, 1899-ben 551; tehát több 16-al. Más egyházakból és pedig a Sztháromság hívő congregationalistáktól 3, az univerválistáktól 3, a methodistáktól 2, a presbyterianusoktól 2, a lutheránusoktól 1, együtt 11 lelkész ment át az unitáriusokhoz; ezekből ellenben csak 1 lelkész ment át Sztháromsághívő congregationalista lelkésznek. Az 551 lelkészből azonban csak 357 van tényleges lelkészi szolgálatban, 21-en hitfelekezeti különböző tisztségre, mint administratorok, tanítók vagy missionáriusok vannak alkalmazva; 116-an részint korunknál fogva nyugalomba vonultak, részint világi foglalkozást kezdettek, mintegy 50-en ennélfogva várják lelkészi alkalmaztatásukat. Van egy „női nemzeti szövetség“-ük is, mely 233 fiók-szövetkezettel jelentékenyen közreműködik az unitárius vallás érdekében. Legfőbb egyházi szervök az 1825-ben alapított „Amerikai unitárius társulat“ és

az unitáriusok s más keresztény egyházaknak 1864-ben alapított nemzeti konferenciája“, valamint az ezek által 1885-ben együttesen alapított „templom építést segélyező alapot gyűjtő és kezelő bizottság“, továbbá „a vasárnapi iskola társulat“ és „az ifjusági társulat“ mindenik nagy számú vidéki és helyi fiókkal. Lelkész-képző intézetök kettő van. Egyik Cambridge-ben a Harvard egyetemmel kapcsolatban. A másik Meadville-ben. Nagyobb városokban s környékenként több lelkész-kör és unitárius klub van. Jótékony egyletek: az unitárius mértékletességi egylet, Bostonban levő egyházközségek testvéri egylete, elaggott és nyomorba jutott lelkészeket segélyező társulat, massachusettsi missionárius társulat; Bostoni elhagyatott gyermekeket gondozó missio, ugyanilyen missio Providenceben stb. Folyóirataik: „The Christian Register“ heti, „Every Other Sunday“, két heti, „Unity“ heti, „Pacific Unitarian“ havi, „The Church Exchange“, havi „The New World“ évnegyedes folyóirataik. Ha ezekhez hozzá vesszük, hogy évenként mily nagy számmal jelennek meg az unitárius hitelveket és történelmet tárgyzó önálló művek, füzetek és ezekből mennyit osztanak ki szerte szét díjtalanul, az amerikai unitáriusok egyházi és vallási életéről oly képet alkothatunk magunknak, a mely méltán tiszteletre indíthat amerikai testvéreink iránt s örömmel töltheti el keblünket az unitarizmus iránt.

Kapcsolatban ezzel megjegyezzük, hogy angol unitárius testvéreinknek 364 isteni tiszteleti helyök van: 285 Angliában, 32 Walesben, 8 Skóciában és 39 Irlandban. Ezekből 1898-ban 20-ban nem volt lelkész. Legfőbb egyházi szervök: az 1825-ben alapított brit és külföldi unitárius társulat; továbbá: az 1834-ben alapított vasárnapi iskola társulat. Hittani intézetök szintén kettő van. Egyik Oxfordban „Manchester College“ név alatt. Ebben van tőlünk is mindig egy papjelölt. A másik Manchesterben: „The Unitarian Home Missionary College“ név alatt. A brit és külföldi unitárius társulattal számos hasonló irányú fiók-egylet van kapcsolatban. Angliába is van az unitáriusoknak és más szabad keresztény egyházaknak 3 évenként tartani szokott konferenciája. Központi posta-missiója, mértékletességi egylete. Folyóirataik: „The Inquirer“ „The Christian Life“ heti, „The Christian Freeman“, „Young Days“, „New Kingdom“ „The Seed Sower“ havi folyóiratok. Évenként szintén számos vallásos tartalmu füzetet osztanak szét díjtalanul.

Statistika. Magyarországon az 1897-ik évben természetes szaporodás hitfelekezetek szerint: r. kath. 128,354 (13·6%), gör. kath. 16,357 (9·1%), g. kel. 19,131 (6·9%), ág. h. ev. 15,018 (11·8), ev. ref. 25,890 (11·0) unitárius 660 (10·0), izr. 14,260 (17·6). Házasság kötött: 151,169, ebből vegyes házasság 14,833. A vegyes házasságoknál a megegyezések legnagyobbszáma a róm. kath. részére esik, ugyanis a róm. kath. szemben az ág. h. ev. vesztesége: 361. az ev. ref. 548, az unitáriusoké 21; az unitárius egyház nyeresége a róm. kath. egyházzal szemben 1, az ev. ref. szemben 1; vesztesége az ev. ref. szemben 2. 1897-ben a házasságokból egyháziilag megáldatott: a róm. kath.-nál a tiszta házasságok közül 98·9%, a vegyesek közül 55·3%; gör. kath. t. 97·5%, v. 72·4%; gör. kel. t. 90·0%, v. 68·7%; ág. h. ev. t. 93·5%, v. 98·2%; ev. ref. t. 98·2%, v. 98·0%; unitárius t. 98·6%, v. 69·6%; izr. t. 65%, v. — 1897-ben az unitárius egyházból kilépett 218, belépett 294.

Russei Martineau. E nevet viselte, míg élt s e név alatt marad fenn sokak lelkében annak a férfúnak emlékezete, ki angol hitrokonaink

közül egyike volt a legismertebbeknek. Dr. Martineau-nak, az ősz tudós-nak volt a fia. Az angol és német egyetemeken nevedett. 1857—1866-ig mint rendkívüli s 1866—1874-ig mint rendes tanár a theol. akadémián a héber nyelvet és irodalmat tanította, a keleti nyelvekben való nagy jártasságával és gondos tanításával megnyerve tanítványai becsülését és ma sem szünő hálóját. Azután a British Museumnak lett egyik vezető hivatalnok, melynek szolgálatában töltötte élete hátralevő részét, s reánk magyarokra nézve éppen tiszteletet érdemlő szolgálatban. Neki lehet köszönni, hogy a magyar osztály teljesebb kiegészítést és rendezést nyert és a nevezetesebb magyar írók művei mind megszeresztettek számára. E munkájában nagy segítségére volt Butler Ede, kit a Kisfaludy-társaság magyar írók és költők fordításáért tagjául választott, s kire most a magyar osztály vezetése a legilletékesebben szállhat. Russel Martineau, mint ember egyike volt a legtermészetesebbeknek. Meglát-szott rajta az előkelő nevelés, de a legjobb formában. Előkelő és természetes volt. S életmódja is ilyen. Társaságában az ember magát a leg-otthonosabban találta. S ma is kedvesen emlékszünk a vele töltött időre vissza, azokra az órákra, melyekben most a szellemi élet képviselőiről, nemzeti életről, angol és magyar írókról, államférfiakról, állami egyház-ról és unitarizmusról, majd meg a napi élet eseményeiről és dolgairól folyt a beszélgetés, s melyek emlékéit előttünk is felejtethetlenné teszik.

Gejza József emlékezete. Hires theologiai mű volt a mult században Dersi István „Tractatus Diacriticus“ cz. kézirati munkája, mely a keresztény hitelveket vetélkedés alakjában fejtegette. E művet Gejza József „Magyar Diacrisis“ czimen lefordította „aetatis 22. az 1764-dik esztendőnek fogytán“. A magyar fordításnak Gáspár Sámuel-től 1776-ban „in Illustr. Colleg. Unitariorum Claudiaco diebus Maji“ készült példánya első levelén következő egykoru vers olvasható:

Régi panaszza ez a Magyar nemzetnek,
Hogy a tudományok más nyelven zengenek.
A kik Deák nyelvet nem igen értenek,
Bölcsesség útában kevésre mehetnek.

Dersi István is ezt Deák nyelven írta,
Mellyel elméjének nagy jeleit hagyta.
Tudós Geza József magyarul formálta
S evvel sziveinket megvidámitotta.

Kérjük azért reá Istennek áldását,
Nyavalyáságából nyerje gyógyulását,
Hogy ne szánnya töllünk többszer is munkáját,
Holta után vegye élet koronáját.

Érdekes e versben az egykoru megemlékezés az ifju Gejza gyöngé egészségi állapotjáról, ki hosszas betegeskedés után korán elhalt egyházi irodalmunk nagy kárára. A szóban forgó kézirati mű Sebes Pál toroczközi rektortól került a főiskolai könyvtárba. Könyvtári jegye: 58. VIII. 17. (*Kanyaró F.*)

Szilágyi Sándor. Január 13-án hunyta le szemeit örök nyugalomra hazánk legfáradhatatlanabb történetírója, Szilágyi Sándor. Nem

volt oly minden homályon áttörő lángelme, mint Salamon Ferencz; de nevét örök időkre halhatatlanná tette a magyar történetirodalom terén. Kolozsvárt született egyik ref. tanári lakban s itt fejlődtek ki szép tehetségei jeles atyjának, a Klió szabad szellemű kiadójának, örökös gondja alatt. 1845-ben Gálfalvy Imre ítélőmester oldala mellé esküdött föl a királyi táblán. 1848-ban élénk részt vett minden szabadságkereső mozgalomban s a nagy napoknak ő lett első történetírója. 1856-ban kiadta Erdélyország történetét, mely különösen gazdag irodalomtörténeti részeért nevezetes. Később Pesten a történelmi társulat vezető szelleme lett. 1875-ben átvette a Századok szerkesztését, megindította a Tört. Tárt s a M. Történeti Életrajzokat. 1895-ben „A magyar nemzet története“ cz. alatt legnagyobb és legdiszesebb magyar történeti munkánkat alkotta, mely nagybecsű vállalat 15,000 előfizetővel a magyar tudományos irodalomban páratlan sikert ért el. 1897-ben 70-ik születésnapját ünnepelte meg a magyar íróvilág az ősz tudósak. Érdemeinek elismerésére bronz emlékérmét verettek s a ritka kitüntetés alkalmával hódolók sorában ott látjuk följegyezve a nagy Brassai nevét is. Többszörösen megérdemelte Szilágyi az iránta meghatóan nyilvánuló tiszteletet és szerető ragaszkodást; az ő atyai gondja növelte fel az ifjabb történetírói nemzedéket, mely a vezértől kijelölt uton, a mesterhez méltó kitartással halad előre. Megérdemelte főleg az erdélyiektől a legnagyobb tiszteletet, mert a páratlan gonddal egybeállított s kitűnő kommentárral kísért „Erdélyi Országgyűlési Emlékek“ (1540—1696) az erdélyrészi hazai történelemnek mindörökké elsőrangú kútfeje marad s legdiszesebb emléke a magyar történetírás mezején felszáz évnel tovább munkált fáradhatatlan Szilágyi Sándornak. (*Kanyaró F.*)

Gymnasium Tordán. A kormány felszólítása következtében vallásközönségünk belebocsátkozott a múlt évben a tordai gymnasium visszaállításának tárgyalásába. Most úgy értesülünk, hogy a kormány a jelenlegi polgári iskola helyébe reáliskolát akar állítani. Kissé különösen hangzik e hír ma, midőn a kormány az egységes középiskola ideájának megvalósításával foglalkozik, mely nem lehet más, mint gymnasium. Mi úgy tudjuk és úgy ismerjük a helyzetet, hogy a város és a vármegye közönsége is gymnasiumot akar, tudva azt, hogy vallásközönségünknek is meg van a hajlandósága és akarata ahhoz, hogy a régi gymnasium helyreállítassék. Reméljük, hogy a kormány tekintetbe veszi a vármegye intelligens közönségének és az unitárius egyháznak e nemes és helyes irányu törekvését és e szép történelmi multtal bíró városban nemsokára ismét megnyílik a gymnasium. Tordát, mint az erdélyi részek egyik legnépesebb vármegyéjének központját, mindenesetre megilleti egy gymnasium; e nélkül nagy vidékének kulturális érdekeit ki nem elégítheti, és nem teljesítheti azt a missiót, mely főképp nemzetiségi szempontból reá várakozik.

A művészeti oktatás kérdése a középiskolában. Wlassics minister nem régiben egy rendeletet bocsátott ki, melyben az illetékes körök figyelmét a műtörténeti és aesthetikai érzék fejlesztésére hívja fel s az aesthetikai, művészeti szempontoknak az egyes tantárgyaknál

intensivebb mértékben való érvényre juttatását sürgeti. Különösen a mértani rajz, a történelem s az irodalmi studiumok azok, a melyeknek keretében e szempontok az eddigénél bővebb s eredményesebb mértékben érvényre juttathatók. Ez volt a rendelet tartalma, lényege. Alig csalódunk, ha a rendeletet ama művészeti törekvések eredményének tekintjük, melyek nemcsak a napi sajtóban, különösen a fővárosiban, utóbbi időben, mindig czéltudatosabban és mindig nagyobb erővel léptek föl, hanem — meglepetésszerű örömünkre — a parlamentben is kifejezést nyertek. Alig olvastunk mostanában rendeletet, mely az első olvasásra annyira tetszett volna, mint ez. A napi sajtó is megleghangu elismerésben részesítette. De a midőn a tanárvilág közvéleménye az első meglepetés után higgadtan s a létező viszonyok számbavételével kezdett gondolkodni a rendelet tartalmáról, a lelkesedés kissé lehült. Az országos középiskolai tanáregyesület középontja és vidéki körei egymásután foglalkoztak vagy foglalkoznak e kérdéssel s csak most kezdenek előállani a nehézségek. Általánosan panaszkodunk a *tulterhelés* miatt s a régi tantervet épen e szempontból is vizsgálták a revisionál s most új tárgyat hozzunk be? Nem így tervezik. Régi tárgyak (történelem, földrajz, rajz stb.) keretében akarják megoldani a kérdést s megfelelni a rendeletben kifejezett kívánalmaknak. De hát lehet-e oly nehéz feladatot, milyen az aesthetikai érzék fejlesztése, csak ugy mellékesen megoldani? Eszközökül ajánlatnak a műcsarnok kiállításainak, a nemzeti muzeum képtárának, régiségtárának, országos képtárnak, iparművészeti muzeumnak csoportonként tanári felügyelet mellett való látogatása. De hogy az ilyen látogatások eredményesek legyenek, kis csoportokban kellő vezetés, magyarázat, fejtegetés szükséges. Honnan venni erre az időt? S lehet-e sikert várni az ily látogatásoktól, ha a tanulók elméletileg tervszerűen előkészítve nincsenek? S vajjon a műélvezéshez szükséges bevezetést a mai arra hivatott átlag megtudja-e adni?

Mindez még hagyján a múkincsekben gazdag fővárosban, de mi történjék a vidéken? Mi olyan kisebb vidéki városokban, hol műemlékeknek se hire, se hamva? Ilyen helyeken a tanító is, a tanuló is jobb-rosszabb reproductiókra van utalva, melyeknél a várt siker kérdéses, sőt az oktatás nem a legjobb s nem kellő számu példák utmutatása mellett, helytelen útakra is térhet.

Mindezek ellenére is a vidék, mint eddig, ugy ezután is, csak ezek alapján kapja meg olyan a milyen aesthetikai képzettségét, műtörténeti érzékét. S számára nem marad más hátra, mint a tanszer-átalányt e célra fölemeltetni s a részben már meglevő, részben ezután nagyobb mértékben beszerzendő s művészi kivitelű szemléltető eszközöket az oktatásnál nagyobb mértékben felhasználni, a mai rajzoktatás változtatása, a szabadkézi s természet utáni rajzolás sürgetése s a műtörténelemnek, mint önálló külön tantárgynak felvétele idővel változtatva az aesthetikai érzéknek nálunk ma általánosan tapasztalt és felpanaszolt fogyatékosságán.

Tanárok gyűlése A fővárosi középiskolai tanárok és a vidékiek nagy része a mult karácsonyi szüneten egybegyűltek a fővárosban, hogy megbeszéljék azokat a bajokat, a melyek folyton hátrányára vannak a középiskolai oktatásnak. Az elnök, Beöthy Zsolt megnyitójában rámutatott közviszonyaink kuszáltságára, amelyben az erő és jog olyan harczot viv, hogy a tanárság visszavonul még azoknak az érdekeknek a hangoztatásától is, amelyek első sorban közérdekek. A művészeti oktatás kérdéséről szólva, megemlítette, hogy kényes föladatnak tartja Wlassics rendeletének végrehajtását. Föltárta azt a szomorú jelenséget, hogy a fiatal tanárgenerációban, nincs meg eléggé az iskola szeretete. A tudomány művelésének ambíciója ellenségévé lett a tanárság iskolaszeretetének. A régi magyar tanárban e két törekvés harmonikusan megfér. A tanárképzés reformjánál első sorban ennek az iskola iránt való szeretetnek fokozására kell törekednünk. Az éljenzéssel fogadott megnyitó után, a titkár, a pénztáros és a segítő-egyesület hivatalnokai tette meg jelentését. Az indítványok során javasolta a főtitkár, hogy a középiskolákat végző ifjúság számára a humaniorákból év végén országos versenyeket rendezzenek. Homann Ottó ministeri osztálytanácsos fölemlítette, hogy a kormányuk szándékában van a filológiai tárgyakból versenyeket rendeztetni s ha a tanáregyesület vállalkozik az eszme kivitelére, úgy nem a filológiai társaságra bizzák, hanem a tanáregyesületre. Bartoniek Géza referált a matematikai társaság versenyeiről, amelyek már öt év óta folynak. Tervezik, hogy a győztes tanulóval együtt a tanárt is megjutalmazzák.

Az iskola szeretete. Beöthy Zsolt beszédével kapcsolatban e czimen a „Dunántúli Protestans Lap“ a következőt írja:

»A sok jogos és jogtalan bírálat között, melyben nálunk az iskolát és annak embereit naponként részesítik, méltán számíthat érdeklődésre az a bírálat, melyet Beöthy Zsolt, az országos középiskolai tanáregyesület elnöke az egyesület választmányának 1898. dec. 28-án tartott gyűlése alkalmából mondott a magyar középiskoláról s annak tanáraitól. Szavai főleg azért nyomatékosak, mert ő egyuttal a budapesti orsz. tanárvizsgáló bizottság elnöke is, így nálánál senki sem láthatja jobban az esetleges hiányokat; de viszont őt terheli a felelőség, is a legnagyobb mértékben. Talán épen a felelőség érzete nyitotta meg ajkát, mikor rámutatott egy olyan hiányra, mely régóta rontja a magyar középiskolai oktatást és a tanárok gyűlésében volt bátorsága kimondani, *hogy a tanároknál nálunk hiányzik az iskola szeretete . . .*

Azt mondja, midőn a tanárképzést említi: »A mi már most a tanárképzést illeti, arra vonatkozólag egy mozzanat hívja fel különösen figyelmünket, a melyről az én nézetem az, hogy most az egész magyar középiskolai életnek ennél fontosabb kérdése nincs. Ez a mozzanat pedig, ha röviden akarom kifejezni — egy szóval kitudom: *az iskolának szeretete*, a tanárnak erre való nevelése; ezen fordul meg a magyar iskola ügye. A nevelendő, képzendő tanárban az iskola szeretetének, az ő pályája szeretetének a begyökereztetése és ápolása legyen fő törekvésünk, még pedig minél előbb, minél határozottabban, minél egyezőbb értelemmel, mert proximus ardet . . . A tanárképzés főfeladatául azt kell ismernünk, hogy az iskolát, a jövendő pályát megszerettesse, ne csak a tudományt, hanem a műveltséget is. És ez a kettő abban az egyetértésben mutatkozzék, a melyre

classikusabb példa a világon nincs, mint a mi multunkban az olyan sanyaru sorsu magyar tanárnak századok óta teljesített munkája . . . A példákat keressük az ő munkájában, mert a magyar tanár századok óta össze tudta egyeztetni a tudomány és az iskola iránti kötelességét és lelkesedését. A tanárképzés reformjánál tehát különösen hangsúlyozni kell ezt a nem szervezeti, hanem szellemi reformot: az iskola szeretetének belenevelését a jövőnd tanárokbá; e szeretetnek át kell hatnia jobban az új tanár nemzedéket, mint a hogy jelenleg történik, mert ettől függ a magyar közművelődés jövője. » Igazságok ezek. A ki csak egy kicsit gondolkozik, annak be kell látni, hogy a jó iskola a jó tanár. Szép és hasznos dolog az oktatásra, meg a nevelésre, ha az iskolai épület már külsejével is imponál, ha berendezése és felszerelése — a mint mondani szokták — a legkényesebb igényeket is kielégíti; azonban mindez csak forma, csak külső, *az iskola lelke a tanár*. Nem a magas falak teszik az iskolát nagygyá, azzá teszi igenis a tanárok munkája. Hogy ez a munka gyümölcsöző, eredményes legyen, arra nézve sokat tesz a tanár tudása, képzettsége. Csak az adhat tanítványainak tudományt, a kinek van miből adnia, a ki tud. A tudás azonban nem minden. Van, a mi ennél is fontosabb s ez a *hivatásszeretet*, a mit Beöthy az iskola szeretetének mond. Az a kérdés: lehet-e erre tanítani valakit? Lehet, de az a négy-öt esztendő, a mit az egyetemen kellene töltenünk, erre édes kevés, a mai rendszer mellett nehezen is menne. Azon fordul meg az egész: hivatottságból, belső lelki szükségéből lép-e valaki a tanári pályára vagy valami külső kényszer kergeti-e oda? Régen ez, legalább a protestáns iskoláknál kétséget nem szenvedett. Csak az lett tanár, a kiben igazi hivatás volt e magasztos és szép pályára. A protestáns iskolák szervezete nagyon is kedvezett e hivatás fölismérésére. Akkor aztán meg is volt a tanárokbán az iskola szeretete, mert az avatatlanok távol maradtak. Akkor igazán szentély volt az iskola s a tanár, midőn annak kapuján belépett, érezte, hogy felelősségteljes munkát végez.

Az idők változtak! Ma a tanári állás is *hivatal*, mint tesz az adótárnokság, nem *hivatás* többé. Akár érez magában valaki hivatást, akár nem, — tanár lesz, hiszen kecsgettők a körülmények: az egyetemen sok az ösztöndíj, conditiót könnyebben kaphat, országszerte keresik a tanárt, ha úgy ahogy eltelnek az egyetemi évek, sokszor az sem szükséges, állást, tisztességes fizetést kap. Hogy az ilyenekben kevés a hivatásszeretet, az iskola szeretete, azt mondani is felesleges. Száraz, rideg hivatalnokok lesznek, kik feljárnak az iskolába, óráikat megtartják, mert hisz ellenőrzik őket; de idealismust, a mi azzal egy: hivatásszeretetet ne keressünk náluk. Van még egy, a mi lényegesen befoly arra, hogy ha a tanárokbán hiányzik a hivatásszeretet. Ez a nagyképűsködés, a stréberség dődelgetése az iskola falai között. Hiba, roppant nagy hiba, hogy manapság egy tanár megítélésénél nem azt nézik, miként tölti be szerepét az iskolában, miként felel meg tanítói és nevelői tisztének növendékeivel szemben, hanem inkább azt: minő szerepet visz az élet vásárjában. Szóval mindent néznek, csak azt legkevésbbé, a mi a legfontosabb egy tanárban. Nem csoda aztán, ha sokan minden áron társadalmi érdemeket iparkodnak szerezni, sokszor az iskola rovására. Ezt kell megszüntetni mindenek előtt. A tanár megítélésénél az legyen a fő: hogyan végzi iskolai dolgait, csak aztán jőjön a többi! Hogy tehát hivatásszerető, az iskolának élő tanárok legyenek, első és fő kellék, hogy csak olyanok lépjenek e pályára, kik igazán szeretik e pályát s arra való. Erre nézve jó

példa a régi protestáns iskolák eljárása: már az iskolában, a gymnasiumban szemeljük ki azokat, akikben hivatást és rátermettséget veszünk észre a tanári pályára, ezeket aztán támogassuk mindenképen: tanácscsal, a hol út és mód kínálkozik rá, anyagi segítséghez is juttassuk. A másik meg az, hogy a stréberiséget, a nagyképtűsködést száműzzük az iskola falai közül s a tanár megbírálásának főfő kritériuma az legyen, hogy miként végzi kötelességét az iskolával szemben. Így talán-talán lesz hivatásszeretet, meglesz az iskola szeretete fiatalban és öregben egyaránt.

Tudori szigorlat. Közelebbről a kolozsvári tudomány egyetemen a jog- és államtudományokból tudori szigorlatot állottak és tudorrá avattattak: Nagy Zoltán, Nagy Lajos egyh. főjegyző fia és Kozma László államasúti hivatalnok, Kozma Ferencz kolozsmezei tanfelügyelő fia. Tiszteletükre válik a tudományokból való minősítés e magasabb fokának megnyerése és az az igyekezet, melylyel azt megszerezni törekedtek. Éppen most értesülünk, hogy Kozma Ferencz kir. tanfelügyelőnek másik fia, Kozma Endre is csakugyan a jog- és államtudományokból letette a vizsgát és tudori czímet nyert.

Kókai Lajos budapesti könyvtáros előfizetésre felhívást hirdet Győry Vilmos volt budapesti lelkész kiadatlan beszédeire. A megjelenő kötetnek ára 1 frt 50 kr. lesz, mely összeg Kókai Lajos könyvkiadóhivatalához (Budapest, IV. Károly u. 1 sz.) küldendő.

Gyász hírek: Perédi Lajos, m. kir. posta-távirda főtiszt és Perédi József, főisk. tanárt szomorú veszteség érte édes anyjuk *Ptacsnik Mihályné*, sz. *Sinczky Zsuzsánna* halálában, ki jan. 13-án hunyt el 76 éves korában. Velük együtt gyászolja a jó anyját leánytestvérük Adél, nagyszámú unokák és mindenek felett az elhunytinak férje, Ptacsnik Mihály, ki 49 éven keresztül hú életársát vesztette el az elköltözöttben. — *Kanyaró Mihály*, egyh. tanácsos, tordai államisk. tanító jan. 25-én 44 éves korában elhunyt. A tanügynek egy hivatott munkássá veszett el benne.

ARANYKÖNYV.

Az »Ezredéves Emlékalap«-ra tett kegyes adományok.

(Tizenötödik közlemény.)

206. Dr. Gálffi Endre Kolozsvár	3 frt — kr.
207. Dr. Gálffi Endréné „	1 „ — „
208. Gálffi Gyula „	1 „ — „
209. Báró Petrichevics-Horváth Kálmán főgondnok Ez már a 3-dik 100 frt. (L. 130. és 187. sz.)	100 „ — „
210. Takarékpénztári kamatokban 1898. dec. 31.	49 „ 30 kr.
211. Kőváry László Kolozsvár 3-szor (L. 129. és 179. sz.).....	20 „ — „
212. Geréb Sándor, lelkész A. Boldogfalva.....	1 „ — „
213. Fekete Gábor, kir. táblai elnök Kolozsvár egyelőre :.....	10 „ — „
214. László József, gymn. tanár Sz.-Keresztur....	3 „ — „
215. Hosszú Ferencz, tanító Kálnok.....	2 „ — „
216. Iszlai Márton leányisk. tanító Kolozsvár ...	3 „ — „
217. Derzsi Ballok Károly kir. táblabíró Csáki-Gorbó	5 „ — „
218. Kriza Sándor és neje Barabás Anna tanító H.-Almás	5 „ — „
219. Ütő Lajos lelkész, Dombó.....	1 „ — „

Összesen. 204 frt 30 kr.

Az előbbi 14 közl. összege 2001 frt 90 kr.

Együtt: 2206 frt 20 kr.

Ez „Aranykönyv“-ben két névvel most már harmadszor találkozunk. Az egyik a Báró Petrichevics Horváth Kálmáné, a másik a Kőváry Lászlóé, a kiknek valóban nem tudom eléggé megköszönni, hogy oly meleg érdeklődéssel viseltetnek ez alap iránt, hogy arról eddig évenként megemlékezni szivesek voltak. Vajha szép példájok számos követőre találna s elhatározónók magunkat mindnyájan arra, hogy ez alapot évről-évre bármi csekély adománynyal gyarapítani fogjuk. Ne tartoztasson vissza tehát senkit az adakozástól különösen az a gondolat, hogy egyszerre nem áldozhat annyit, a mennyit ez alap szíve szerint is megérdemelve. Mert a tenger is csak cseppekből áll. Ha mindnyájan csak 1—2 frttal járulunk is hozzá évenként ez alap gyarapításához — pedig ezt sokan megtehetjük minden nagyobb áldozat nélkül — ezerekre megy az. Legyen szabad azonban első sorban azokat kérnem föl az adakozásra, a kik eddig még nem járultak hozzá az alap gyarapításához. Teszem ezt annyival inkább, mert a jelen közlemény szerint mintha csakugyan egy kissé megelevenedett volna a buzgóság és áldozatkészség ez emlék-alap iránt, mely nemcsak a vallásos, hanem hazafias érzéseinknek is tükörre lesz egykor utódaink előtt. Mikor majd gyermekeink és unokáink forgatni fogják ezt az Aranykönyv-et, meg vagyok győződve, hogy mindeniknek jól fog esni, ha abban nevünket megtalálja. E közleményben foglalt adományaikért fogadják a szives adakozók az én köszönetemet is.

Kolozsvárt, 1899. febr. 10.

FERENCZ JÓZSEF,
unitar. püspök.

*Adakozások a Sepsi-Szent-Györgyön építendő unitárius templom-alapra
Barabás Elek hitrokonunk gyűjtőkönyvében*

(Hetedik közlemény.)

G y u l a f e h é r v á r: Szigethi István, Felszegi Lajos, Csiki László, Marosy Ferencz, Bodó György, Náni Odön, 1—1 frt. özv. Fogolyán Istvánné, Antoni Lajos, Glück Rezső, Hennel József, olvashatatlan, Péterffy István, N. N., J. B. M., Elekes Viktor 50—50 kr. Polonyi 25 kr. Koródi Imre, Faragó József 20—20 kr. Veisz 10 kr. összesen 11 frt. 25 kr.

D é v a: Reáliskola tanári kara 2 frt. Szinte Gábor, Téglás Gábor, Kénosi Sándor József, olvashatatlan, Czakó Károly, Hirsch Sámuelné, Pogány György, olvashatatlan, Jakab István, Hirsch Adolfné 1—1 frt. Egyed Mózes, Fogolyán Sándor, Barcsay Lajos, olvashatatlan, Szentirmay Alajos, olvashatatlan, Imets Ignác, Kibédy Lajos, Nagy József, Jancsó Lajos, Bene Vilmos, Veress Mihály, Rettegi Gyártás, Móri Károly, 50—50 kr. Klimó Mihály, Konez Aladár, Dinges József, olvashatatlan, Balogh August 30—30 kr. X. Y. Pais Elek, olvashatatlan, Gámmentzig Domokos 20—20 kr. Toth Ferencz, Kun Róbert, Györbiró Ferencz, Széplaky Dénes, Szinte Jánoska 10—10 kr. összesen 21 frt. 80 kr.

M a r o s v á s á r h e l y: Petrás Géza, Gyöngyösy Béla, Gálfy, Szentiványi olvashatatlan, Engel Imréné, Kozma Endréné, Dr. Kozma Jenő, Grúz István, Jánosy Gyuláné, Kelemen Albert 1—1 frt. Csép János, olvashatatlan, Schuller József, Horváth Miklósné, Izmael Ferencz, Kondraj János, Császáz József, Potoczky Péter, olvashatatlan, Varga Venczel, N. N., Dr. Szilágyiné, D. Lániné 50—50 kr. Nagy Géza 40 kr. N. N., Deák Lajos, N. N., Holbach Ede, N. N., 30—30 kr. N. N., Dudutz, N. N., Izmael Márton, Veisz Vilmos, N. N., Petrás, Ferencz, Kiss György 20—20 kr. Kelemen Miklós, valaki, N. N., N. N., 10—10 kr. összesen 21 frt. 40 kr.

S z a b é d: Unitárius egyház 3 frt, a hivek adománya 2 frt. 57 kr. Rédiger Géza lelkész 1 frt. Kl. Nagy Ferencz és neje, Rend József, Barabás József, Lőrinczi Zsigmond 50—50 kr. Bikfalvi Nagy Mózes 40 kr. Nagy Péter, Rend Sándor, Nagy Károly, Nuridsány László, Fekete Lajosné, 20—20 kr. Nagy Lajosné, Kiss József, Bihari Gáborné, Kozma Károly, Székely Dénes, Nuridsány Gábor, Nagy József 10—10 kr. Székely Géza 5 kr. Csongvay Lajos 1 frt. összesen 11 frt. 72 kr.

E közlemény összege.....	66 frt 17 kr.
A 1—6 „ „	553 „ 39 „
Együtt....	619 frt 56 kr.

Sepsi-Szentgyörgyön, 1899. január 16.

PÁLL SÁNDOR,
egyh. gondnok.

JÓZSEF LAJOS,
unitár. lelkész.